

ضرورت انجام مطالعات اِتا برای پروژه‌ها و طرح‌های شهری

محمد رضا چیت‌ساز^۱، ناهید زرگرسرای^۲

۱- دکترای مطالعات فرهنگی (استاد دانشگاه تربیت مدرس)،

۲- دکترای طب کار

chitsaz_awan@yahoo.com

چکیده

هر پروژه شهری که به اجرا درمی‌آید، صرف نظر از موضوع آن، آثار و پی‌آمدهایی به دنبال خواهد داشت. اِتا، علمِ چگونگی ارزیابی آثار مثبت ناشی از پروژه‌ها و به کارگیری روش‌هایی علمی جهت گسترش و افزایش این آثار مثبت است. البته اهمیت و ارزش اِتا در وظیفه‌ی دیگر اوست که همانا، علمِ چگونگی ارزیابی آثار منفی پروژه‌ها و به کارگیری روش‌هایی علمی جهت کاستن و یا محدود کردن آن آثار است. به این روش علمی، پیوست فرهنگی یا ارزیابی تأثیرات اجتماعی می‌گویند، اما متخصصین این فن در ایران، بیشتر از واژه اِتا استفاده می‌کنند که از پیوستن حروف ابتدای ارزیابی تأثیرات اجتماعی، پدیدآمده است. در انگلیسی به آن SIA می‌گویند که مخفف Social Impact Assessment یعنی ارزیابی تأثیرات اجتماعی است. در کشورهای پیشرفته صنعتی، اِتا از حدود سال ۱۳۶۹ش/۱۹۹۰م، به صورت جدی مورد استفاده مدیران پروژه‌های شهری و عمرانی قرار گرفته است. اما اِتا در ایران از سال ۱۳۸۶ توسط شهرداری تهران به کار گرفته شد و اینک شهرهای بزرگی در ایران مانند تهران، اصفهان، مشهد، اهواز، قزوین، شیراز و مانند آن، چند سالی است که پروژه‌ها و طرح‌های شهری خود را به همراه پیوست فرهنگی، انجام می‌دهند. کلان شهر کرج، که از آن با عنوان ایران کوچک یاد می‌شود، طی سال‌های اخیر، رشدی همه جانبه داشته است. این رشد، بویژه پس از آن که این شهر، به مرکزیت استان البرز ارتقاء یافت، اهمیتی دوچندان یافت. این مقاله با عنوان ضرورت انجام مطالعات اِتا برای پروژه‌ها و طرح‌های شهری، به دنبال آن است که ضمن توجه دادن مدیران ارشد شهر کرج و استان کرج، در خصوص اهمیت و لزوم انجام مطالعات اِتا برای پروژه‌ها و طرح‌های شهری، تجربیات مفید و عملیاتی بدست آمده در این مورد را که طی سال‌های اخیر، در تهران و سایر شهرهای بزرگ، با صرف هزینه‌های قابل توجه ریالی، علمی و زمانی، فراهم شده است، برای منطقه ایران کوچک، با عنوان، تأکیدات موکد، پیشنهاد نماید. این مقاله دارای یک پیش‌گفتار و ۵ بخش است.

واژه‌های کلیدی: اِتا، پروژه‌های شهری، تأثیرات اجتماعی، کرج

مقدمه

از دیرباز برای ساخت پروژه‌های شهری، تمرکز جدی و اصلی بر مباحث فنی و اقتصادی بوده است و بدین ترتیب، نسبت به ماهیت اجتماعی و تأثیرات گسترده‌ای که می‌تواند این پروژه‌ها بر محیط اجتماعی و زیستی داشته باشد، بی‌تفاوتی وجود داشته است. تقریباً عموم پروژه‌های شهری با عدم نگرانی یا بی‌توجهی و یا لاقط کم‌توجهی تصمیم‌گیران، نسبت به پی‌آمدهای اجتماعی و زیست محیطی آنها همراه بوده است. ممکن است پرسیده شود که اصلاً چرا باید نگرانی وجود داشته باشد، بویژه هنگامی که می‌خواهیم یک مدرسه یا مثلاً یک پارک بسازیم، دیگر نگرانی چرا باید باشد، کافی است، زمین و سرمایه لازم و نقشه‌ها، آماده باشد، آن وقت به سرعت دست به کار خواهیم شد تا خدمت رسانی به مردم آن محله و منطقه را، زودتر به مرحله اجرا درآوریم. باید دانست که، اشکال اصلی و اساسی هم، از همین جا آغاز می‌شود. هنگامی که یک یا چند نفر مدیر، تصمیم‌ساز و یا تصمیم‌گیر، در، نبود یا کمبود اطلاعات و آمارهای کلیدی، لازم و ضروری، دست به اقدامات عملیاتی در زمینه

اجرای پروژه‌های شهری و غیرشهری می‌زنند. این‌گونه تصمیم‌گیری‌ها و در حقیقت، نگاه به جامعه و اجتماع شهری و روستایی، نه تنها دیگر کارساز نیست، که معضلات و مشکلات بسیاری را نیز، برای جوامع امروزی پدید می‌آورد. اولین و مهم‌ترین اشکالی که این نوع نگاه مدیریتی دارد، آن است که اجزای به هم پیوسته و وابسته اجتماع انسانی و نیز محیط طبیعی راه، به صورتی جدا جدا، مُنَفک و بی‌ارتباط و یا حداقل کم‌ارتباط با هم، قلمداد می‌کند. در این وضعیت است که، موضوعات مهم و ضروری حیات اجتماعی و طبیعی، به فراموشی سپرده می‌شوند. موضوعات مهمی که با راه‌اندازی و بهره‌برداری پروژه‌های جدید، واکنش نشان داده و با شدت و ضعف‌هایی، تغییر می‌یابند، مانند: بار ترافیکی، رفاه و سلامت، شیوه زندگی، امنیت اجتماعی و انتظامی، هویت و تعلق محله‌ای و فرهنگی، معیشت، اشتغال و کسب و کار، به‌سازی و نوسازی بافت‌های فرسوده، منظر شهری، روابط خانوادگی، نظام همسایگی، تعارضات اجتماعی، زیرساخت‌های اجتماع، جمعیت و ترکیب جمعیتی، شبکه‌های اجتماعی، ساختار قدرت، فراغت و تفریح، نابرابری اقتصادی و اجتماعی، آسیب‌های اجتماعی و زیست محیطی، قیمت املاک، خدمات و کالا، میراث فرهنگی، تاریخی و گردشگری، پی‌آمدهای خاص و مانند آن. نادیده گرفتن این مسائل مهم، که اغلب آنها ضمن استقلال موضوعی، با دیگر مسائل اجتماعی، ارتباطی تنگاتنگ، معنادار و موثر دارند، در طراحی، اجرا و بهره‌برداری پروژه‌ها و طرح‌های شهری و غیر شهری، ضمن کاستن از فواید و امتیازات آن پروژه، معضلات و مشکلات پیدا و پنهان قابل توجهی را به اجتماع انسانی و محیط طبیعی، تحمیل ساخته است. معضلات و مشکلاتی که آثار منفی‌یشان، هزینه‌های مادی و غیرمادی گزاف و گاه غیرقابل جبرانی راه، باعث گردیده، هدر رفتن سرمایه‌های ملی، شهری و محله‌ای شهروندان راه، در پی داشته است. در مدیریت‌های جدید اما دیگر، تصمیم‌سازی و اجرای عملیات و راه‌اندازی پروژه‌ها به شیوه آزمون و خطا و یا تنها با در دست داشتن حداقل اطلاعات و با نگاهی جزئی‌نگر، بسته و محدود، امکان پذیر نیست. زمان آن فرا رسیده تا با استفاده دقیق از تجربیات تلخ و شیرین گذشته و با به کار بردن روش‌هایی علمی، تایید شده، همه جانبه نگر، پویا، موثر، پایدار و البته بومی شده، اقدامات عملیاتی را در حوزه شهری و در راستای توسعه پایدار، به اجرا درآورد. بدین ترتیب در محیطی انسانی‌تر و طبیعی‌تر، فرصت‌های جدیدتر و تازه‌تری پدید خواهد آمد تا توسعه اجتماعی را با توسعه اقتصادی هماهنگ نموده و این دو را در راستای حفظ محیط طبیعی، همراه سازد (Finsterbusch, Wolf, 1981: xiv ; ICGPSIA, 2003: 231-251 ; Berube, 2007: 101-109).

۱- بخش اول: ما اِتا نمی‌خواهیم

۱-۱- مقدمه

شاید گفته شود که در ابتدا لازم است تا، اِتا و روش‌های انجام آن، بازگو گردد و سپس به بیان نظریات مخالفین با انجام اِتا پرداخته شود، اما از آنجا که در پیش‌گفتار، اِتا و موضوعات مرتبط با آن، تا حدودی روشن گردید، لذا در اینجا، به همین اندازه از شناخت کلی اِتا اکتفا کرده، به بیان دیدگاه‌های مخالف با انجام اِتا پرداخته می‌شود. در بخش بعدی، البته اِتا و چگونگی مراحل اجرایی آن، با جزئیات بیشتری مورد بررسی قرار خواهد گرفت. باید دانست که بستر اجرا و توسعه اِتا در ایران با موانع متعددی روبه‌رو بوده که برخی از آنها، هنوز در ایران و کشورهای دیگر نیز وجود دارند و از موانع کلی توسعه اِتا به شمار می‌آیند (Rickson, Burdge, Hundloe, McDonald, 2004: 255-266 ; Burdge, 2002: 3-9). هنوز در گفته‌های مدیران و مجریانی که اغلب، رویکردهای فنی دارند و مایل‌اند، فایده اقتصادی مداخلات توسعه‌ای را در اولویت اول قرار دهند، در مواجهه با لزوم اِتا یا همان، ارزیابی تأثیرات اجتماعی و زیست محیطی ناشی از اجرای پروژه‌ها، نوعی تقابل و ایستادگی و عدم پذیرش، دیده می‌شود. این واکنش‌ها، می‌تواند ناشی از عوامل زیر باشد.

۱-۲- تأثیرات اجتماعی، کم‌اهمیت و قابل چشم‌پوشی‌اند

در این تصور، تأثیرات اجتماعی، کوچک و کم‌اهمیت دانسته شده و لذا قابل چشم‌پوشی خواهند بود. برنامه‌ریزان توسعه و مدیران اجرایی پروژه‌ها که اغلب به رویکردهای فنی مجهزاند، در بسیاری از موارد، فاقد توانایی و ابزار علمی مناسب جهت درک دقیق و صحیح و به موقع تأثیرات اجتماعی و چرخه پیچیده اثرگذاری آنها بر کُند و یا گاه متوقف کردن فرآیندهای توسعه‌ای‌اند. این گروه، به ابزارهای مفهومی و فرهنگ سازمانی خاصی که به این عوامل اهمیت بدهند، مجهز نیستند و از طرفی، فضای بوروکراسی اداری، که آنان را به غیرپاسخگو بودن، عادت داده است، این تمایل آنان را به چشم پوشیدن از مطالعات اِتا، تقویت می‌نماید (Burdge, 2002: 3-9 ; Rickson, Burdge, Hundloe, McDonald, 2004: 255-266).

۳-۱- تأثیرات اجتماعی، ساده، آشکار و غیر تخصصی‌اند و شناسایی آنها نیازی به مطالعات اتا ندارد

برخی بر این باورند که چون در جامعه زندگی می‌کنند و از طرفی چون مسائل و مفاهیم اجتماعی، ساده، آشکار و غیر تخصصی‌اند، لذا شناسایی آنها نیازی به مطالعات و دانش ویژه نداشته و همگان، این توانایی و دانش را دارند که به شکل دقیق و تخصصی، درباره مسایل اجتماعی اظهار نظر کرده، آنها را مورد شناسایی و تجزیه و تحلیل قرار دهند. این افراد، تقریباً تفاوتی میان محیط‌های اجتماعی گوناگون، قائل نبوده و توجهی به این موضوع مهم ندارند که هر محیط اجتماعی، ویژگی‌های بومی خود را داشته و شاخصه‌های گاه منحصر به خود را داراست، ویژگی‌های و شاخصه‌هایی که تنها از طریق پژوهش اجتماعی و مطالعات دقیق و تخصصی اتا، آشکار می‌گردد. در بخش بعدی، خواهیم دید که انجام مطالعات اتا، کاری تیمی و بین رشته‌ای است و لذا انجام آن صرفاً توسط یک یا چند متخصص اجتماعی یا حتی جامعه‌شناس، امکان‌پذیر نیست، بلکه تخصص‌های متنوع و گوناگونی در به ثمر رسیدن مطالعات اتا، دخالت دارند (فاضلی، ۱۳۸۹: ۲۰۳-۲۰۴).

۴-۱- تأثیرات اجتماعی آن قدر پیچیده‌اند که قابل اندازه‌گیری دقیق نیستند

این تصور، نقطه مقابل تصور پیشین است. تصویری که در آن، تأثیرات اجتماعی آن قدر پیچیده، قلمداد شده‌اند که دیگر قابل اندازه‌گیری دقیق نیستند. باید دانست که پیچیدگی تأثیرات اجتماعی البته موضوعی درست و اثبات شده است اما همواره روش‌ها، شاخص‌ها و ابزارهایی برای سنجش نسبتاً دقیق تأثیرات اجتماعی وجود داشته و دارد که با به کار بستن آنها توسط محققین اتا، می‌توان، موضوعات مفهومی و کیفی را، البته با درصد خطایی کم و قابل قبول، به ارقام و اعداد ریاضی قابل درک و اندازه‌گیری، تبدیل نمود (Baines et al, 2003: 187-194 ; Brown et al, 2003:205-213).

۵-۱- انجام دادن مطالعات اتا، هزینه‌های انجام پروژه را، بی‌مورد، افزایش می‌دهد

این تصور بر آن است که انجام دادن مطالعات اتا، هزینه‌های انجام پروژه را، بی‌مورد، افزایش می‌دهد و هزینه‌های انجام شده برای مطالعات اتا، نتیجه مناسب را در بر نخواهد داشت. بخش ابتدایی این تصور البته درست است زیرا انجام مطالعات اتا، هزینه بر خواهد بود، اما بر اساس آمارهای انجام گرفته، این افزایش، تنها بین ۱/۵ تا ۲ درصد خواهد بود. اما نکته مهم و حیاتی آن است که، افزایش ۱/۵ تا ۲ درصدی هزینه‌های اتا، در بسیاری از موارد، ضمن آن که باعث کاهش بسیاری از هزینه‌های دیگر و گراف پروژه خواهد شد، اثرات منفی و مخرب ناشی از اجرای پروژه را نیز، به حداقل رسانده، سبب تقویت و افزایش آثار مثبت پروژه در سطح محله، ناحیه، منطقه و شهر می‌شود (Burdge, 2003: 228 توماس، ۱۳۸۵: ۳۳).

۶-۱- انجام دادن مطالعات اتا، مدت زمان انجام پروژه را، بی‌مورد، افزایش می‌دهد

این که طول زمان اجرای بسیاری از پروژه‌ها، با تأخیر روبروست، امری است که به عوامل گوناگون و متنوعی مربوط است و البته ربطی به انجام مطالعات اتا نخواهد داشت، زیرا بسیاری از پروژه‌هایی که مطالعات اتا در آنها انجام نشده است نیز، با تأخیرات مختلفی روبرو بوده و هست. از طرفی باید توجه داشت، در صورتی که انجام مطالعات اتا با فرآیند برنامه ریزی همراه باشد، اتا خواهد توانست، برای بسیاری از مقاومت‌های مردمی و یا تأثیرات اجتماعی پیش‌بینی نشده‌ای که در تقابل با اجرای پروژه قرار می‌گیرند و سبب تأخیر در انجام پروژه می‌شوند، با ارایه راه‌کارهای مناسب و عملیاتی، ضمن حل مشکل، از تأخیر زمان انجام پروژه نیز، بکاهد. از طرفی در مطالعات اتا، به تبعات و تأثیرات کلی و جزئی که در حین اجرای پروژه، پیش می‌آید توجه لازم شده و هر چند روز، گزارشی کوتاه و مفید در دو یا سه صفحه که بیانگر مشکلات و ارایه راه کارهای برون رفت از آن مشکلات است، توسط گروه مطالعات اتا تهیه شده و در اختیار کارفرمایان قرار می‌گیرد (Harrison, Thomas, 2003: 157 ; فاضلی، ۱۳۸۹: ۲۰۴-۲۰۵).

۷-۱- مدیران فنی و اقتصادی، دانش و تجربه کافی داشته و لذا نیازی به مطالعات اتا ندارند

برخی از تصمیم‌سازان، برنامه‌ریزان توسعه و مدیران اجرایی پروژه‌ها، که اغلب به رویکردهای فنی و اقتصادی مجهزند، مراحل مختلف یک پروژه را، از طراحی تا ساخت و بهره‌برداری آن، صرفاً اقداماتی در حوزه‌های فنی و اقتصادی دانسته و معتقدند با دانش و تجربه کافی که

دارند، همین که پروژه‌ای را از نظر فنی و تکنیکی، به مرحله پایانی آن برسانند، کار تمام شده تلقی شده و موضوع مهم دیگری برای بررسی و مطالعه، باقی نمی‌ماند. در نگاه این افراد، تاثیرات اجتماعی، ارتباط مستقیمی با موضوع پروژه آنها نداشته و لذا انجام مطالعاتی تحت عنوان اِتا، غیر لازم و بی مورد است. نادرستی این نگاه، اکنون کاملاً ثابت شده است (DeTombe, 1994: 7-29 ; Ibid, 1999: 119-128)؛ بکر، ونگلی، ۱۳۸۸: ۳۶۵-۳۶۹).

۸-۱- انجام مطالعات اِتا، به معنای افزایش احتمال لغو اجرای پروژه است

واقعیت این است که مطالعات اِتا به ندرت سبب لغو برخی اقدامات توسعه‌ای^۱ شده است. باید دانست که مطالعات اِتا، در وهله اول و در اغلب موارد باعث بهبود در طراحی و یا در پیش گرفتن سیاست‌های تعدیل و جبران است، اما اگر اقدامات توسعه‌ای دارای چنان تاثیرات منفی شدیدی باشند که لغو آنها، ضروری به نظر برسد، چرا باید از این کار، طفره رفت. به هر حال، بر اساس آمارهایی که از انجام مطالعات اِتا در داخل و خارج از ایران، منتشر شده است، باید گفت مطالعات اِتا، توانسته است با اقدامات توسعه‌ای که تاثیرات منفی و مخربی دارند، نه با لغو آنها بلکه با سیاست‌های جبرانی و تعدیلی، ضمن اجرای پروژه، آثار تخریبی ناشی از آنها را به حداقل برساند (اروین، ۱۳۸۶: ۲۲۶).

۲- بخش دوم: اِتا چیست و اِتا کار چیست

۲-۱- مقدمه

هر پروژه شهری یا غیر شهری که به اجرا درمی‌آید، صرف نظر از موضوع آن، آثار و پی‌آمدهایی به دنبال خواهد داشت. اِتا، علم چگونگی ارزیابی آثار مثبت ناشی از پروژه‌ها و به کارگیری روش‌هایی علمی جهت گسترش و افزایش این آثار مثبت است. البته اهمیت و ارزش اِتا در وظیفه‌ی دیگر اوست که همانا، علم چگونگی ارزیابی آثار منفی پروژه‌ها و به کارگیری روش‌هایی علمی جهت کاستن و یا محدود کردن آن آثار است. این مطالعات در برهه‌های زمانی پیش از اجراء، حین اجراء و پس از بهره‌برداری پروژه‌ها، انجام می‌شود. به این روش علمی، اغلب، پیوست فرهنگی یا ارزیابی تاثیرات اجتماعی می‌گویند، اما متخصصین این فن در ایران، بیشتر از واژه اِتا استفاده می‌کنند که از به هم پیوستن حروف ابتدای واژه‌های ارزیابی تاثیرات اجتماعی، پدیدآمده است. در انگلیسی به آن SIA می‌گویند که مخفف Social Impact Assessment یعنی ارزیابی تاثیرات اجتماعی است. باید دانست که، عدالت، مشارکت، شفافیت و مسئولیت‌پذیری، چهار ارزش اساسی در ارزیابی تاثیرات اجتماعی است. اما چرا عدالت مهم است؟ در ارزیابی تاثیرات اجتماعی، ایده محوری آن است که هر پروژه یا اقدام توسعه‌ای می‌تواند برندگان و بازندگان داشته باشد. عده‌ای از مردم برای احداث یک پروژه ممکن است ناگزیر به مهاجرت از محل زندگی خود شوند. عده‌ای دیگر محل کسب‌شان تهدید شود و در مقابل، بر قیمت املاک عده‌ای دیگر افزوده شود. به کمک ارزیابی تاثیرات اجتماعی می‌توان منافع برندگان و بازندگان را به هم نزدیک کرد، به گونه‌ای که همه به طور عادلانه از منافع هر اقدام توسعه‌ای بهره‌مند شوند. ارزیابی تاثیرات اجتماعی که در ایران با عنوان پیوست فرهنگی یا اِتا، معروف شده است در واقع ارزیابی همین تبعات و پی‌آمدهای سیاست‌ها، خط‌مشی‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای است. روشن است که وجود کلمه «اجتماعی» در ارزیابی تاثیرات، نشان می‌دهد که حیطه مطالعات، همانا اجتماع و مردم‌اند. در واقع، هدف اصلی ارزیابی تاثیرات اجتماعی، بررسی ظرفیت‌های اجتماعی، پذیرش پروژه‌های شهری، بررسی دلایل ضعف یا قوت این ظرفیت‌ها و در نهایت، ارایه سازوکارهای علمی برای تقویت پذیرش اجتماعی و مشارکت بیشتر شهروندان در پروژه‌های شهری است. مهم‌ترین مزیت انجام مطالعات اِتا، پیش از آغاز فاز عملیاتی یک پروژه، پیش‌بینی پی‌آمدهای ناخواسته و غیر قابل انتظار برای مسئولان است. روشن است که مواجهه با پی‌آمد های ناخواسته، همیشه ریسک‌های فراوانی را متوجه تصمیم‌گیران و مجریان خواهد کرد، هزینه‌های بسیاری را بر آنان تحمیل می‌کند و حتی ممکن است کلیت یک ساختار سیاسی، اداری یا اقتصادی را دچار مخاطره نماید. بر مبنای آن چه گفته شد می‌توان گفت اِتا پژوهشی بین‌رشته‌ای با محوریت علوم اجتماعی است که می‌کوشد با سهیم شدن در همه مراحل برنامه‌ریزی، اجرا و ارزیابی نتایج اقدامات توسعه‌ای، سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها، شناخت معتبری از تغییراتی که این اقدامات در محیط طبیعی و اجتماعی ایجاد می‌کنند ارایه داده، پیش از اجرا شدن اقدامات توسعه‌ای، تاثیرات اجتماعی ناشی از اجرای آن‌ها را برآورد نماید. هم‌چنین اِتا می‌کوشد شرایط اجتماعی موفقیت اقدامات توسعه‌ای را مطالعه کرده، تاثیرات منفی

^۱. No-Action Alternative

این اقدامات را پیش‌بینی نموده، راه‌کارهایی عملی و عملیاتی، برای حذر کردن یا کاستن از تاثیرات منفی و تقویت تاثیرات مثبت ارائه دهد (Becker, 1997: 2 ; ICGPSIA, 1994: 1-3 ; Ibid, 1995: 11-13).

۲-۲- روند شکل‌گیری مطالعات اِتا در جهان

موضوع ارزیابی واکنش اجتماعات انسانی، نسبت به مداخلات و اقداماتی که بر مدار سیاست‌های توسعه‌ای انجام می‌شوند، جدید نیست. تصویب قانون ملی سیاست زیست‌محیطی^۱ ایالات متحده در سال ۱۳۴۸/ش/۱۹۶۹م، ارزیابی اثرات محیطی هر برنامه و پروژه‌ای را برای مداخلات توسعه‌ای الزامی ساخت. هنگامی که قرار شد خط لوله‌ای در آلاسکا ایجاد شود، یکی از بخش‌های اصلی گزارشی که بر اساس قانون فوق تهیه شد، به بررسی تاثیرات این خط لوله بر فرهنگ بومیان آن منطقه می‌پرداخت. از آن زمان به بعد، بحث درباره مسائل اجتماعی فرهنگی، به یکی از عناصر اصلی در ارزیابی تاثیرات طرح‌های توسعه بدل شد. در سال ۱۳۴۹/ش/۱۹۷۰م، پس از آن که بعد از کش و قوس‌های فراوان، مجوز احداث خط لوله آلاسکا صادر شد، یکی از رهبران محلی اسکیموها از مجریان پروژه پرسید: «اکنون که مشکلات زمین یخ بسته و گوزن‌های شمالی این منطقه را حل کردید و دانستیم که با نفت داغ چه کنیم، تغییر رسوم و شیوه زندگی مردم من چه می‌شود؟» این پرسش، بسیاری را به این فکر واداشت تا به آثار پروژه‌های توسعه‌ای بر زندگی جاری مردم توجه بیشتری کنند. نتیجه این توجهات، شکل‌گیری و گسترش ادبیات ارزیابی تاثیرات اجتماعی (SIA)^۲ در کشورهای صنعتی طی حدود نیم سده اخیر بوده است. ارزیابی پی‌آمدهای اجتماعی در طول دهه ۱۳۶۰/ش/۱۹۸۰م، رشد کرد و با اقبال ویژه‌ای در کشورهای استرالیا و نیوزلند، جایی که طرح‌های توسعه‌ای گسترده‌ای بر روی اراضی طبیعی اجرا می‌شد، مواجه گردید. در سال ۱۳۶۰/ش/۱۹۸۱م، انجمن بین‌المللی ارزیابی تاثیرات اجتماعی (IAIA)^۳ شکل گرفت و تا پایان دهه ۱۳۶۰/ش/۱۹۸۰م، سازمان‌های بین‌المللی دیگر، نظیر اتحادیه اروپا و بانک جهانی، «بیانیه ارزیابی نتایج زیست‌محیطی» که بررسی ابعاد اجتماعی را نیز در بر می‌گرفت، پذیرفته و در طرح‌های خود به کار بستند (Burdge, 2002: 3-9 ; Ibid, 2004: 4-8 ; Bond et al, 1999: 157-164 ; Freudenberg, 1986: 451-478 ; فاضلی، ۱۳۸۹: ۲۰۵-۲۰۸ ; روچ، ۱۳۸۷: ۳۹-۴۱).

۲-۳- روند شکل‌گیری مطالعات اِتا در ایران

شورای اسلامی شهر تهران، بر اساس مصوبه شماره ۱۶۰/۹۲۴/۱۰۳۵۹ در تاریخ ۲۰ شهریور ۱۳۸۶ برای کنترل و یا کاهش معضلات زیست محیطی، اجتماعی و فرهنگی زندگی شهری، شهرداری تهران را موظف نمود تا جهت طرح‌ها و پروژه‌هایی که مطالعات زیست محیطی و تاثیرات فرهنگی و اجتماعی آنها انجام نشده است، از محل اعتبارات همان پروژه، اقدام به تهیه «پیوست فرهنگی» نماید. سه ماه بعد، مقام معظم رهبری در سخنان خود خطاب به شورای عالی انقلاب فرهنگی، در تاریخ ۱۷ آذر ۱۳۸۶ لزوم توجه و الزام به انجام «پیوست فرهنگی» را برای کلیه پروژه‌ها، گوشزد نمودند. به این ترتیب، شورای عالی انقلاب فرهنگی در جلسه ۶۱۸ و در تاریخ ۲ بهمن ۱۳۸۶ «لزوم پیش‌بینی پیوست فرهنگی برای طرح‌های اقتصادی و عمرانی» را تصویب نمود. این شورا در تاریخ ۲۴ بهمن ۱۳۸۶ طی ابلاغیه شماره ۵/۷۰۷۷/ش، مقرر نمود، تمامی دستگاه‌های اجرایی کشور این مصوبه را اعمال نمایند. پنج ماه پس از این مصوبه، محمدباقر قالیباف شهردار تهران، در تاریخ ۳۱ تیر ۱۳۸۷ «لزوم تهیه پیوست اجتماعی فرهنگی» را به واحدهای تابعه شهرداری تهران ابلاغ نمود. استدلال بر آن بوده است که تهیه پیوست اجتماعی و فرهنگی طرح‌ها و پروژه‌های شهری که سالانه توسط بخش‌های مختلف شهرداری تهران طراحی، تصویب و اجراء می‌گردد، می‌تواند منجر به حذف یا کاهش چشمگیر پی‌آمدهای منفی و ناخواسته برای شهر و شهروندان تهرانی شود. در این مدت، معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، گام‌های مثبتی در جهت غنی‌تر کردن ایده ارزیابی تاثیرات اجتماعی در مجموعه شهرداری تهران به طور خاص و در کل کشور به طور عام، برداشته است. در سال ۱۳۸۷ اولین کتاب در زمینه مبانی نظری و دستورالعمل‌های اجرایی مطالعات اِتا توسط معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، انتشار یافت. در همان سال و سال بعد، اولین دوره‌های آموزشی چگونگی مطالعات اِتا برای محققین واجد شرایط در تهران و با کمک محققین دانشگاهی اِتاکار، برگزار شد. سال ۱۳۸۸ کتابچه آموزشی و کارگاهی در زمینه انجام مطالعات اِتا توسط معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، منتشر گردید. از همین سال، مطالعات اِتا و تهیه پیوست فرهنگی پروژه‌های شهرداری تهران توسط محققین واجد

1. National Environmental Policy Action (NEPA)

2. Social Impact Assessment(SIA)

3. International Association for Impact Assessment(IAIA)

شرایط انجام اِتا به صورت جدی آغاز شد. در سال ۱۳۸۹ش/۲۰۱۰م، اولین دوره آموزشی بین المللی مطالعات اِتا در تهران توسط انجمن بین المللی ارزیابی تأثیرات اجتماعی، برگزار گردید. در همان سال، در ۲۸ و ۲۹ مهرماه، نخستین همایش ملی ارزیابی تأثیر اجتماعی (سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها) توسط معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران و با کمک انجمن جامعه شناسی ایران و تعدادی از دانشگاه‌ها، وزارت‌خانه‌ها و نهادهای علمی و اجرایی دیگر، در دانشگاه شهید بهشتی تهران، برگزار شد. به موازات این اقدامات، در ابلاغ سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه کشور، از سوی مقام معظم رهبری خطاب به ریاست جمهور (فصل امور فرهنگی، بند ۱) و همچنین در لایحه نهایی برنامه پنجم توسعه کشور (فصل اول، ماده ۲) اهمیت و لزوم انجام «پیوست فرهنگی» گوشزد شده است. در ابلاغ بخش‌نامه بودجه سال ۱۳۹۰ از سوی معاون برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهور به تمامی دستگاه‌های اجرایی کشور (بخش دوم، بودجه سرمایه ای، بند «و») بر تهیه «پیوست فرهنگی» طرح‌ها تأکید شده است. طی سال‌های اخیر مطالعات اِتا نه تنها در تمامی مناطق ۲۲ گانه شهرداری تهران به اجرا درآمده است بلکه در شهرهای دیگری چون اصفهان، مشهد، شیراز، قزوین، اهواز، بوشهر و ... نیز، آغاز شده است (فاضلی، ۱۳۸۹: ۶۲-۶۴).

جدول شماره ۱ رخدادهای مهم در تاریخ ارزیابی زیست محیطی و اِتا

(Burdge, 2004: 6; فاضلی، ۱۳۸۹: ۶۲-۶۴)

سال	رخداد های مهم در تاریخ ارزیابی زیست محیطی و اِتا
۱۳۴۸ش/۱۹۶۹م	تصویب قانون ملی سیاست زیست محیطی آمریکا
۱۳۴۹ش/۱۹۷۰م	اعتراض به صدور مجوز ساخت خط لوله انتقال نفت آلاسکا
۱۳۵۰-۵۵ش/۷۶-۱۹۷۱م	تعیین ملزومات اِتا و ارزیابی زیست محیطی در دادگاه‌های آمریکا
۱۳۵۲ش/۱۹۷۳م	الزامی شدن ارزیابی زیست محیطی در کانادا
۱۳۵۹ش/۱۹۸۰م	انتشار اولین شماره مجله ارزیابی زیست محیطی و اِتا (EIAR)
۱۳۶۰ش/۱۹۸۱م	تاسیس انجمن بین المللی ارزیابی تأثیرات اجتماعی (IAIA)
۱۳۶۱ش/۱۹۸۲م	برگزاری اولین کنفرانس بین المللی اِتا در ونکوور کانادا
۱۳۶۵ش/۱۹۸۶م	بانک جهانی، ارزیابی زیست محیطی را برای کلیه وام‌ها الزامی می‌کند
۱۳۶۸ش/۱۹۸۹م	اتحادیه اروپا، ارزیابی زیست محیطی را برای کلیه اعضا الزامی می‌سازد
۱۳۷۱ش/۱۹۹۲م	برگزاری کنفرانس زمین در ریودوژانیروی برزیل
۱۳۷۲ش/۱۹۹۳م	اِتا به عنوان بخشی از ارزیابی زیست محیطی (EIA) در آمریکا الزامی می‌شود
۱۳۷۸ش/۱۹۹۹م	انتشار راهنمای انجام مطالعات اِتا توسط بانک جهانی، برای انجام طرح‌های بانک
۱۳۷۹ش/۲۰۰۰م	انتشار راهنمای انجام اِتا توسط اتحادیه اروپا
۱۳۸۲ش/۲۰۰۳م	انتشار نسخه بازنگری شده راهنمای انجام اِتا در آمریکا
۱۳۸۲ش/۲۰۰۳م	انتشار اولین نسخه اصول بین المللی اِتا توسط انجمن بین المللی ارزیابی تأثیرات اجتماعی
۱۳۸۶ش/۲۰۰۷م	شورای شهر تهران خطاب به شهرداری: الزامی بودن مطالعات اِتا برای تمامی پروژه‌های شهرداری
۱۳۸۶ش/۲۰۰۷م	رهبر انقلاب خطاب به شورای عالی انقلاب فرهنگی: الزامی بودن مطالعات اِتا برای تمامی پروژه‌ها
۱۳۸۷ش/۲۰۰۸م	ابلاغیه شهرداری تهران به تمامی واحدهای تابعه: الزامی بودن مطالعات اِتا برای تمامی پروژه‌ها
۱۳۸۷ش/۲۰۰۸م	انتشار اولین کتاب در زمینه مطالعات اِتا توسط معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران
۱۳۸۷-۸۸ش/۹-۲۰۰۸م	آغاز برگزاری دوره‌های آموزشی مطالعات اِتا برای محققین واجد شرایط در تهران
۱۳۸۸ش/۲۰۰۹م	انتشار اولین کتابچه آموزشی در زمینه انجام مطالعات اِتا توسط معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران
۱۳۸۸ش/۲۰۰۹م	آغاز انجام مطالعات اِتا و تهیه پیوست فرهنگی پروژه‌های شهرداری تهران توسط محققین واجد شرایط اِتا
۱۳۸۹ش/۲۰۱۰م	برگزاری اولین دوره آموزشی بین المللی مطالعات اِتا در تهران توسط انجمن بین المللی ارزیابی تأثیرات اجتماعی
۱۳۸۹ش/۲۰۱۰م	برگزاری نخستین همایش ملی ارزیابی تأثیر اجتماعی (سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها) در ایران، توسط معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران و با کمک انجمن جامعه شناسی ایران و نهادهای دیگر
۱۳۸۹-۹۰ش/۱۱-۲۰۱۰م	آغاز انجام مطالعات اِتا و تهیه پیوست فرهنگی پروژه‌های شهرهای دیگر توسط محققین واجد شرایط اِتا

۲-۴- چگونگی ارزیابی نیاز به اتای یک پروژه

دو پرسش اساسی در این مورد وجود دارد. آیا همه طرح‌ها و پروژه‌ها، نیازمند به مطالعات اتا هستند؟ چگونه سطح لازم و ضروری برای مطالعات اتای یک پروژه، از نظر برآورد هزینه‌های زمانی، ریالی، تخصص‌های لازم انسانی و مانند آن، تعیین می‌گردد؟ باید دانست که، سازمان‌ها و نهاد‌های مختلف، بنا به ماهیت اقداماتشان می‌توانند، با مشاوره گرفتن از متخصصین اتا، شاخص‌هایی برای داوری درباره ضرورت انجام یا عدم انجام مطالعات اتای طرح‌ها و پروژه‌های خود، تنظیم کنند. در این کار، باید منابع اجتماع، سازمان اجتماعی اجتماع و شاخص‌های کیفیت زندگی، مورد توجه قرار داشته باشند و این نکته نیز، مد نظر قرار گیرد که تاثیرات، از نظر چرخه عمر اقدام، در چهار مرحله، مد نظر قرار خواهند گرفت:

- مرحله تاسیس و احداث
- مرحله نوسازی و بازسازی
- مرحله توسعه و تجهیز
- مرحله جمع‌آوری و حذف

باید توجه داشت که برخی از اقدامات و برنامه‌ها، حتی پیش از آن که به اجرا درآیند، می‌توانند تاثیرات خود را در جامعه مورد نظر، بوجود آورند، مانند خبر و اطلاع رسانی در خصوص ساخت یک خیابان اصلی در بافتی سنتی و کوچک و یا افزایش یا کاهش میزان تراکم ساخت در مناطق شهری و روستایی. کارشناسان اتا بسیاری از موضوعات مهم زندگی اجتماعی را که یک اقدام توسعه‌ای می‌تواند بر آنها تاثیر داشته باشد، در ۱۸ شاخص، تعیین و تبیین نموده‌اند. هر اقدام توسعه‌ای، با توجه به ویژگی‌هایش، می‌تواند تاثیراتی با سه سطح شدت زیاد، متوسط و کم، بر هر یک از این ۱۸ شاخص، داشته باشد. با بررسی و پژوهش اسنادی، تحقیقات میدانی و مطالعات تطبیقی بر روی پروژه‌ای خاص، به هر یک از شاخص‌های ۱۸ گانه مذکور، عددی تعلق خواهد گرفت. این عدد، برای سطح تاثیرات با شدت زیاد، از ۱۳ تا ۱۸، برای سطح تاثیرات با شدت متوسط، از ۷ تا ۱۲ و برای سطح تاثیرات با شدت کم، از ۱ تا ۶ خواهد بود. پس از این مرحله، و بر اساس اعداد جدول، ضرایب فنی آنها و جمع‌بندی نهایی، لزوم یا عدم لزوم انجام مطالعات اتا برای پروژه مشخص می‌گردد. هم‌چنین سطح‌بندی مطالعات اتای مورد نیاز برای پروژه، در یکی از چهار سطح جامع، متوسط، محدود و یا کوچک، تعیین می‌شود (Howitt, Jackson, 2000: 257-294 ; Branch, Ross, 2000: 93-126 ; فاضلی، ۱۳۸۹: ۱۰۳-۱۱۱).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ملاحظات	گستره پی‌آمدهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی پروژه												نوع فعالیت
	تاسیس و احداث			توسعه و بازسازی			توسعه و تجهیز			جمع‌آوری و حذف			
	شدت			شدت			شدت			شدت			
	ک	م	ز	ک	م	ز	ک	م	ز	ک	م	ز	
	نمره	نمره	نمره	نمره	نمره	نمره	نمره	نمره	نمره	نمره	نمره	نمره	
													بار ترافیکی
													رفاه و سلامت
													امنیت اجتماعی، انتظامی
													هویت محله‌ای و فرهنگی
													معیشت و اشتغال
													منظر شهری
													روابط خانوادگی
													تعارضات اجتماعی
													زیر ساخت های اجتماع
													جمعیت و ترکیب جمعیتی
													شبکه‌های اجتماعی
													ساختار قدرت
													فراغت و تفریح
													نابرابری اقتصادی و اجتماعی
													آسیب‌های اجتماعی
													قیمت املاک، خدمات، کالا
													میراث فرهنگی و تاریخی
													پی‌آمدهای خاص
													جمع فعالیت‌های موثر
													بررسی نهایی و جمع‌بندی
													بر اساس اعداد ستون‌های جدول و شاخص‌های ویژه پروژه، انجام مطالعات اتای سطح جامع متوسط محدود کوچک
													سطح اتای لازم

جدول شماره ۲ ارزیابی نیاز به اتا و تعیین سطح مطالعات اتا برای طرح‌های مدیریت شهری

۲-۵- تقسیم‌بندی پروژه‌های شهری، جهت تعیین سطح مورد نیاز مطالعات اتا

کارشناسان اتا بسیاری از موضوعات مهم زندگی اجتماعی را که یک اقدام توسعه‌ای می‌تواند بر آنها تاثیر داشته باشد، در ۱۸ شاخص، تعیین و تبیین نموده‌اند. هر اقدام توسعه‌ای، با توجه به ویژگی‌هایش، می‌تواند تاثیراتی با سه سطح شدت زیاد، متوسط و یا کم، بر هر یک از این ۱۸ شاخص، داشته باشد. با بررسی و پژوهش اسنادی، تحقیقات میدانی و مطالعات تطبیقی بر روی پروژه‌های خاص، به هر یک از شاخص‌های ۱۸ گانه مذکور، عددی تعلق خواهد گرفت. این عدد، برای سطح تاثیرات با شدت زیاد، از ۱۳ تا ۱۸، برای سطح تاثیرات با شدت متوسط، از ۷ تا ۱۲ و برای سطح تاثیرات با شدت کم، از ۱ تا ۶ خواهد بود. پس از این مرحله، و بر اساس اعداد جدول، ضرایب فنی آنها و جمع‌بندی نهایی، سطح‌بندی مطالعات اتای مورد نیاز برای پروژه، در یکی از چهار سطح جامع، متوسط، محدود و یا کوچک، تعیین می‌شود. به عنوان نمونه، پروژه‌های به‌سازی شهری و بافت فرسوده، ساماندهی سکونت‌گاه‌های غیررسمی، توسعه مناطق گردشگاهی، احداث ترمینال برون شهری و ساخت دریاچه مصنوعی،

پروژه‌هایی هستند که مطالعات اتای مورد نیاز آنها، سطح جامع است. ساخت پل‌های سواره در مراکز پُرتراфик، ساخت پارک و بوستان، مکانیزه کردن جمع‌آوری و حمل زباله، پارک‌سوار، خطوط اتوبوس‌های تندرو (بی.آر.تی)، ساخت پردیس سینمایی، گرم‌خانه (اسکان شبانه بی‌خانمانان) و فروشگاه زنجیره‌ای، پروژه‌هایی هستند که مطالعات اتای مورد نیاز آنها، سطح متوسط است. مجتمع‌های تجاری، فرهنگی، آموزشی، ورزشی، احداث خطوط دوچرخه سواری، اسکان کارگران، ایستگاه بازیافت و تفکیک زباله و پسماند، پروژه‌هایی هستند که مطالعات اتای مورد نیاز آنها، سطح محدود است. پل عابر، دروازه شهری، مسجد، سرای محله، خانه فرهنگ، خانه اسباب بازی، ایستگاه آتش نشانی، ایستگاه اتوبوس و توالی عمومی، پروژه‌هایی هستند که مطالعات اتای مورد نیاز آنها، سطح کوچک است. البته باید توجه داشت که این دسته‌بندی، نوعی تقسیم‌بندی کلی و عمومی است، چرا که، برخی از پروژه‌ها، بنا بر شرایط و ویژگی‌های خود، در این چارچوب قرار نگرفته و ساز و کار مخصوص به خود را در مورد سطح مطالعات اتای مورد نیاز خود، خواهند داشت (ICGPSIA, 2003: 231-250).

جدول شماره ۳ پروژه‌های شهری با لزوم مطالعات اتای سطح جامع

ردیف	سطح طرح‌ها و پروژه‌های شهری با لزوم مطالعات اتای جامع
۱	پروژه‌های به‌سازی شهری و بافت فرسوده
۲	ساماندهی سکونت‌گاه‌های غیررسمی
۳	توسعه مناطق گردشگاهی
۴	ایجاد شهرک‌ها و شهرهای جدید
۵	ساخت بزرگراه
۶	ساخت ورزشگاه بالای ۵ هزار نفر
۷	ساخت ترمینال برون شهری
۸	دریاچه مصنوعی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول شماره ۴ پروژه‌های شهری با لزوم مطالعات اتای سطح متوسط

ردیف	سطح طرح‌ها و پروژه‌های شهری با لزوم مطالعات اتای متوسط
۱	پل‌های سواره در مراکز پر ترافیک
۲	ساخت پارک و بوستان
۳	مکانیزه کردن جمع‌آوری و حمل زباله
۴	پارک‌سوار
۵	خطوط اتوبوس‌های تندرو (بی.آر.تی)
۶	ساخت خیابان
۷	ساخت ترمینال داخل شهری
۸	ساماندهی گورستان
۹	ساخت پردیس سینمایی
۱۰	پیاده‌رو سازی
۱۱	معاینه فنی خودرو
۱۲	ساخت گرم‌خانه (اسکان شبانه بی‌خانمانان)
۱۳	مرکز عرضه و فروش پرندگان و دام
۱۴	مسپیل
۱۵	ساماندهی رود دره‌ها
۱۶	جنگل و جنگل‌کاری
۱۷	ساخت نمایشگاه
۱۸	ساخت تونل
۱۹	فروشگاه زنجیره‌ای

جدول شماره ۵ پروژه‌های شهری با لزوم مطالعات اتای سطح محدود

ردیف	سطح طرح‌ها و پروژه‌های شهری با لزوم مطالعات اتای محدود
۱	ساخت پارکینگ
۲	مجتمع‌های تجاری، فرهنگی، آموزشی، ورزشی
۳	شهرک آموزشی
۴	ساخت خطوط دوچرخه سواری
۵	ساخت موزه
۶	ساخت کلینیک درمانی
۷	اسکان کارگران
۸	بازارچه خود اشتغالی
۹	ایستگاه بازیافت و تفکیک زباله و پسماند
۱۰	ساخت میدان
۱۱	ساخت زائر سرا

جدول شماره ۶ پروژه‌های شهری با لزوم مطالعات اتای سطح کوچک

ردیف	سطح طرح‌ها و پروژه‌های شهری با لزوم مطالعات اتای سطح کوچک
۱	پل عابر
۲	دروازه شهری
۳	سرای محله
۴	اماکن ورزشی
۵	سالن چند منظوره
۶	خانه فرهنگ
۷	خانه اسباب بازی
۸	مراکز فرهنگی آموزشی
۹	مساجد
۱۰	مجتمع قرآنی
۱۱	خانه شهید
۱۲	خانه سلامت
۱۳	کلینیک آموزشی
۱۴	ایستگاه اتوبوس
۱۵	ایستگاه آتش نشانی
۱۶	توالت عمومی

۳- بخش سوم: آسیب شناسی وضع موجود

۳-۱- مقدمه

در این مختصر، البته یک بررسی موشکافانه، علمی، دقیق، همه‌جانبه و کامل، از چگونگی وضعیت مدیریت پروژه‌های شهری، تاثیرات اجتماعی و زیست محیطی آنها بر زندگی فردی و اجتماعی شهروندان، شدت و میزان این تاثیرات و مسائلی از این دست، مورد نظر نیست. حتی برخلاف عنوان این بخش، به طور دقیق، شاید درصد آسیب‌شناسی وضع موجود نیز نباشیم. این بخش می‌خواهد با نگاهی به حال و گذشته شهر، مدیریت شهری، تجارب تلخ و شیرین به دست آمده، مقایسه پروژه‌های شهری کشورمان با کشورهای دیگر (هم‌سطح، بالاتر و پایین‌تر از ایران)، چشم‌انداز آینده، مفهوم توسعه پایدار و سرانجام با توجه به ظرفیت‌های داخلی کشور و شرایط بومی، محلی، فرهنگی و طبیعی ایران، به داده‌هایی اشاره کند (داد در اینجا می‌تواند به هر دو معنی خود به کار رود. درستی، حق و نیز فریاد با صدای بلند).

۳-۲- بدون انجام مطالعات اتا، تصمیم نگیرید

ایجاد گفت‌وگو، ضرورت ارزیابی اجتماعی و مطالعات اتا و ترویج این مطالعات در میان مدیران شهری، سرمایه‌گذاران پروژه‌های شهری و هم‌چنین افزایش دانش پژوهشگران و دانش پژوهان این حوزه است. در چند سال گذشته به جز شهرداری تهران به عنوان یکی از نهادهای اصلی و البته به شکل ناقص و پراکنده در یکی دو وزارتخانه دیگر، به مطالعات اتا در ارتباط با سیاست‌ها، تصمیمات، برنامه‌ها و پروژه‌های اجرایی، توجه چندانی نشده است. کم نبوده‌اند سیاست‌ها و پروژه‌هایی که از نظر فنی، بسیار مطلوب طراحی شده بودند اما دقیقاً به دلایل غیر فنی و اغلب اجتماعی، زمین‌گیر شده و موجب اتلاف سرمایه‌های ملی شده‌اند. عدم توجه به تاثیرات غیر آشکار و غیرارادی پروژه‌های شهری، نابسامانی‌های زیادی را به اجتماع و شهروندان کشور ما تحمیل کرده است. لزوم شناخت درست از اقدامات مداخله‌ای و تاثیرات اجتماعی و زیست محیطی ناشی از اجرای یک پروژه بر زندگی شهروندان، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های امروزی یک مدیر شهری است. چنین مدیری دیگر بدون مطالعات لازم، تصمیم‌گیری نکرده، دست به اجرا نخواهد زد. امروزه دیگر ثابت شده است که اجرای پروژه به صورت دقیق، صحیح و با کم‌ترین تاثیرات منفی، تنها با کمک پژوهش، برنامه‌ریزی دقیق و علمی، ممکن خواهد بود که همانا انجام مطالعات اتاست (روچ، ۱۳۸۷: ۴۵-۵۰).

۳-۳- مطالعات اتای پروژه‌ها، گام اول توسعه پایدار شهری است

مطالعات اتا باید مبنای اجرای پروژه‌های شهری باشد. صرف داشتن یک نیت خوب و انتخاب ابزاری مناسب برای اجرای پروژه شهری، دیگر کافی نیست. تجربیات بدست آمده ثابت کرده است که باید این طرح‌ها به لحاظ اثربخشی و کارایی، ارزیابی شوند. برخی تصور می‌کنند داشتن یک نقشه راه و استفاده از ابزار مناسب در طراحی، اجرا و بهره‌برداری از پروژه های شهری، کافی است، در حالی که داشتن چنین دیدگاهی نسبت به مساله توسعه، نوعی خوش بینی نامشروط در رابطه با برنامه‌ریزی و اجرای پروژه‌های شهری است. باید توجه داشت که دوران مدیریت‌های آزمون و خطا سپری شده است. ما دیگر حق تصمیم‌گیری‌های مشروط، شخصی، غیرکارشناسی، بدون برنامه و ناسنجیده را نداریم. نتایج خوب، حاصل برنامه‌های سنجیده است، بنابراین تصمیم‌گیری‌ها باید بر مبنای مطالعات باشد. به یاد داشته باشیم که همیشه در پشت صحنه اجرای یک پروژه، مجموعه‌ای از ارزیابی‌ها، مطالعات و برنامه‌ریزی‌ها وجود دارد که برای موفقیت یک پروژه بسیار مهم است، نکته‌ای که لزوم جدی گرفتن تاثیرات اجتماعی پروژه‌ها را به عنوان گام اول توسعه، تبیین می‌نماید(گای، ۱۳۷۱: ۶۰-۶۲؛ فاضلی، ۱۳۸۹: ۲۹-۳۹-۲: Colantonia, 2007: 7).

۳-۴- تاثیر غفلت از تاثیرات اجتماعی پروژه‌های شهری

غفلت از تاثیرات اجتماعی پروژه‌های شهری و تاثیر آن بر زندگی شهروندان، مهم‌ترین موضوعی است که اینک شوراهای تخصصی شهرها و مدیران و مشاورین پروژه‌های شهری، متوجه اهمیت آن شده‌اند. در ساخت و سازها و پروژه‌های شهری، تمرکز جدی تاکنون، بر بحث‌های فنی و اقتصادی بوده و در مقابل، به ماهیت اجتماعی مسائل مرتبط با پروژه‌های شهری و تاثیرات آنها بر زندگی شهروندان، اغلب بی‌توجهی و یا کم‌توجهی شده است. مطالعات اتای پروژه‌های شهری، در مراحل مختلف مربوط به نظارت، تحلیل و مدیریت پی‌آمدهای اجتماعی، در سه مقطع پیش از اجرا، حین اجرا و پس از بهره‌برداری پروژه، انجام می‌گردد. این مطالعات، سرانجام به آرایه راه‌کارهای اجرایی و تعدیل جهت، تقویت آثار مثبت ناشی از پروژه و به کارگیری روش‌هایی علمی برای گسترش و افزایش این آثار و همچنین محدود نمودن آثار منفی پروژه و به کارگیری روش‌هایی علمی جهت کاستن و یا محدود کردن آن آثار خواهد انجامید. اگرچه هنوز بخشی از مدیریت اجرایی کشور، به ضرورت انجام ارزیابی آثار اجتماعی و نتایج مثبتی که مطالعات اتا می‌تواند بر روند کلی توسعه کشور داشته باشد، ایمان نیاورده است، اما روز به روز، بر اهمیت لزوم انجام چنین مطالعاتی، افزوده می‌گردد(آتش، ۱۳۸۵: ۴۳-۷۲؛ فاضلی، ۱۳۸۹: ۴۶-۵۵).

۳-۵- تاثیر غفلت از تاثیرات اجتماعی پروژه‌های شهری بر شهر

با درهم آمیختگی شدید پدیده‌های اجتماعی در زندگی امروزی و روابط و تاثیرات مشخص و مستقیمی که این پدیده‌ها بر زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها دارند، ارزیابی تاثیرات اجتماعی در اولویت برنامه‌های مدیریت پروژه‌های شهری قرار گرفته است، اولییتی که در صورت غفلت، تاثیرات منفی زیادی را بر اجتماع، شهروندان و ساختارهای جامعه، تحمیل خواهد کرد. در آن صورت، شرایط تحقق توسعه پایدار با خطراتی جدی مواجه شده، با بیشترین آسیب و کمترین موفقیت روبرو خواهد شد زیرا، در نبود مطالعات اتا، هم، تاثیرات منفی پروژه‌ها، پیش‌بینی نشده باقی مانده و راه‌کارهایی برای حذف یا کاستن این اثرات منفی و نیز تقویت اثرات مثبت طرح‌های عمران شهری، آرایه نخواهند شد و هم، انسجام و هماهنگی معنادار و ضروری میان کارکردهای مختلف پروژه‌های شهری، که در موفقیت آنها بسیار موثر است، دیگر فرصت بروز و ظهور، نخواهند یافت(ICGPSIA, 2003: 231-250؛ روچ، ۱۳۸۷: ۷۴-۷۵؛ بیر، ۱۳۸۵: ۱۷۱-۱۷۹).

۳-۶- تاثیر غفلت از تاثیرات اجتماعی پروژه‌های شهری بر شهروندان

هر حرکتی که در قالب پروژه‌های شهری انجام می‌شود، پیامی را به فرد در جامعه منتقل می‌کند و تاثیری را در روحیات شهروندان خواهد داشت. آموزه‌های امروزی، توجه به علوم اجتماعی و تاثیرات ناشی از محیط اجتماع و طبیعت، بر انسان‌ها و نیز تاثیرات انسان‌ها بر محیط اجتماع و طبیعت را همواره مورد تاکید قرار داده‌اند. توجه به تاثیرات غیرارادی و غیرآشکار پروژه‌ها، دغدغه مدیران شهری، برنامه‌ریزان و فعالان این حوزه است. کاهش یا افزایش حس تعلق شهروندان به شهر و محله، درک هویت شهروندی، میزان مشارکت، اعتماد به مدیران شهری، نوع روابط میان شهروندان، چگونگی کارکرد حقوق شهروندی و مسائلی از این دست، موضوعاتی مهم و حیاتی‌اند که غفلت یا عدم غفلت از تاثیرات اجتماعی

پروژه‌های شهری بر شهروندان، بر میزان کاهش یا افزایش آنها، تاثیر مستقیم خواهد داشت (Becker, 1997: 36-38; استولپ، ۱۳۸۸: ۳۰۷-۳۴۰; Husband, Dey, 2002: 215-223; Branch, Ross, 2000: 93-126; بکر، ونکلی، ۱۳۸۸: ۳۰۷-۳۴۰).

۳-۷- بررسی تاثیرات اجتماعی پروژه پیش از اجرای آن

یکی از مهم ترین الزامات اجرای طرح‌ها و پروژه‌های شهری، ارزیابی تاثیرات اجتماعی پروژه بر شهر و چاره اندیشی درباره برخی از اثرات نامطلوب آن است. شهر یک واحد فرهنگی، دارای مصرف همگانی و کلیتی به هم پیوسته است، اما پیش از همه اینها، شهر، یک موجود به معنای واقعی زنده، پویا و ذی شعور است. به همین دلیل است که حتی زمانی که هنوز، ساخت پروژه‌ای آغاز نشده، شهر، واکنش نشان داده، تاثیرات اجتماعی و زیست محیطی ناشی از آن را، بر شهر و شهروندان، عرضه می‌کند. مطالعات اِتا، با ساز و کارهای پیش بینی شده خود، مشاوره امین، مطلع، تیزبین و خلاق است که می‌تواند تاثیرات اجتماعی پروژه را پیش از اجرای آن، بررسی کرده، نتایج عملیاتی آن را به کارفرما ارایه نماید، نتایجی که نوعی آینده‌نگری را بر اساس مطالعات علمی، به همراه دارد (هامر، ۱۳۷۶: ۱۶۹-۱۷۷).

۳-۸- بررسی تاثیرات اجتماعی پروژه هم‌زمان با اجرای آن

هر پروژه‌ای، هم‌زمان با اجرا، سبب بروز آثار و پی‌آمدهایی در محیط بیرونی اجتماعی که در آن قرار دارد، خواهد شد. این آثار البته و با توجه به ماهیت اجرایی پروژه‌ها، بیشتر منفی و آزار دهنده‌اند. در مطالعات اِتا، پروژه، این آثار منفی ناشی از ساخت پروژه، شناسایی، طبقه بندی و بازتعریف شده، با ارایه راه‌کارهای علمی و عملیاتی، به صورت پیشنهاد مکتوب و در سه بازه زمانی کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت، جهت اجرا، به مدیران بهره‌بردار پروژه ارایه می‌گردد. در تمامی این برنامه‌های سه‌گانه، مخاطب اصلی، شهروندان خواهند بود (Burdge, Johnson, 2004: 15-29; روج، ۱۳۸۷: ۴۴-۵۰).

۳-۹- بررسی تاثیرات اجتماعی پروژه پس از اجرای آن

هر پروژه شهری یا غیر شهری که به اجرا درمی‌آید، صرف نظر از موضوع آن، آثار و پی‌آمدهایی به دنبال خواهد داشت. در مطالعات اِتا، پروژه، آثار مثبت ناشی از پروژه، شناسایی، طبقه بندی و بازتعریف گردیده، سپس با به کارگیری روش‌هایی علمی و عملیاتی، آن آثار مثبت، اعم از ملموس و غیرملموس، گسترش افقی، افزایش کمی و ارتقاء کیفی خواهند یافت. هم چنین مطالعات اِتا، پروژه، آثار منفی ناشی از پروژه را نیز، شناسایی، طبقه بندی و بازتعریف کرده، با به کارگیری روش‌هایی علمی و عملیاتی، آن آثار منفی را، اعم از ملموس و غیرملموس، تحدید افقی، کاهش کمی و نزول کیفی خواهند نمود. این آثار و نتایج، در قالب یک برنامه عملیاتی به مدیران بهره‌بردار پروژه، ارایه خواهد شد (Burdge, Johnson, 2004: 15-29; روج، ۱۳۸۷: ۴۴-۵۰).

۳-۱۰- لزوم برقراری ارتباط بین موضوعات گوناگون مباحث شهری

موضوعاتی نظیر انسجام اجتماعی، احساس هویت اجتماعی، حس تعلق به محله و شهر، تعارض اجتماعی، مشارکت‌های اجتماعی، عدالت و بی‌عدالتی اجتماعی، اعتماد شهروندان نسبت به مدیریت شهری، احساس امنیت، سرمایه اجتماعی، هویت ملی، مهاجرت، نارضایتی عمومی، آسیب‌های اجتماعی، حاشیه‌نشینی، و مواردی از این قبیل، چنان در هم تنیده‌اند که ساخت و راه‌اندازی پروژه‌ای مربوط به یکی از این حوزه‌ها، تاثیرات مختلف و با شدت و ضعف‌های گوناگونی را، در سایر موضوعات دیگر، پدیدار می‌سازد. موضوعی که نادیده انگاشتن آن، خود مشکلات کوچک و بزرگی را، پیش روی مدیریت شهری قرار می‌دهد. مبنای شکل‌گیری ارزیابی تاثیرات اجتماعی، برقراری ارتباط بین موضوعات مذکور و مباحث شهری در انجام مطالعات اِتا، هر پروژه‌ای است (Vanclay, 2002: 387-393; Ibid, 2003: 1-9; بکر، ونکلی، ۱۳۸۸: ۱۸).

۳-۱۱- ارتقای نظام تفکر مجموعه مدیریتی شهر با کمک متخصصین اِتا

آثار اجتماعی پروژه‌های شهری، به حوزه اِتا و تصمیم‌گیری مدیریت شهری، به حوزه برنامه‌ریزی شهری مربوط است. بحث آثار اجتماعی پروژه‌های شهری، یکی از مباحث روز جهان است. این برداشت سطحی که طراحی، اجرا و بهره‌برداری از پروژه‌های شهری را، بیشتر مباحثی کالبدی، فیزیکی و مستقل و منفک از سایر بخش‌های شهری می‌داند، روز به روز، کارآیی خود را بیشتر از دست می‌دهد. در نظام‌های مدیریتی

پویا، تمام اقدامات توسعه‌ای، در قالب پروژه قرار گرفته و مورد بررسی و ارزیابی دقیق قرار می‌گیرد، موضوعاتی مانند پایداری محیط زیست، امنیت، عدالت، منظر شهری، ذی‌نفعان و متضرران. بدین ترتیب، انتخاب درست ابزارها، خود به تنهایی برای موفقیت طراحی، اجرا و بهره‌برداری از یک پروژه، موثر نبوده لازم است هدف‌گذاری مناسب و متناسبی با ابزارها ایجاد شود تا اثرها از حیث اثربخشی‌شان، مورد ارزیابی دقیق قرار گیرند (Vanclay, 2003: 5-11 ; Becker, 1997: 54-56,86-88).

۳-۱۲- تهیه جدول SWOT

یکی از مهم‌ترین و ضروری‌ترین مراحل اولیه انجام مطالعات اتای یک پروژه، تهیه و تدوین جدول Swot است. در این جدول، قوت‌ها و فرصت‌های یک پروژه در مقابل ضعف‌ها و تهدیدهای آن پروژه قرار داده می‌شود. این چهار ویژگی یعنی قوت‌ها (strength)، ضعف‌ها (weakness)، فرصت‌ها (opportunity) و تهدیدها (threat) بر اساس ویژگی‌ها و کارکردهایی که در پروژه خواهند داشت، ارزش‌گذاری شده، میزان تاثیر و شدت تاثیری که مرتبط با پروژه خواهند یافت، تعیین می‌گردد (Becker, 1997: 60-69).

۳-۱۳- تفاوت قائل شدن میان تاثیر (effect) و پی‌آمد (impact)

هنگامی که اقدامی توسعه‌ای و اجرای پروژه‌ای، وارد مرحله عملیاتی و یا بهره‌برداری می‌شود، تغییرات، تاثیرات و پی‌آمدهایی را به محیط بیرونی و یا به روابط اجتماعی که در آن قرار دارد، وارد می‌سازد. این تغییرات و تاثیرات و پی‌آمدها، یکسان نیستند. در مطالعات اتا، برای بیان آثاری که عینی، قابل مشاهده و ملموس‌اند و بیشتر بر محیط بیرونی، اثر می‌گذارند و خیلی زود خود را نشان می‌دهند، از اصطلاح تاثیر (effect) استفاده می‌شود. این تاثیرات به طور مستقیم، ناشی از اجرای پروژه‌اند، مانند صدا، بو، زباله و ترافیک. اما پی‌آمدها (impact) بیشتر ذهنی، کمتر قابل مشاهده و تا حدی غیرملموس‌اند و به طور مستقیم ناشی از اجرای خود پروژه، نیستند بلکه ناشی از تاثیرات پروژه‌اند، مانند ایجاد بی‌نظمی اجتماعی، اختلال در سلامت شهروندان، ایجاد ناامنی، افزایش بزه‌کاری و مانند آن. پی‌آمدها، معمولاً پس از تاثیرات، خود را نشان می‌دهند (Amour et al, 1981: 24-34 ; بکر، ونکلی، ۱۳۸۸: ۵۴-۵۵؛ فاضلی، ۱۳۸۹: ۱۷۲-۱۷۵).

۳-۱۴- نظام تعدیل و جبران: کاهش پی‌آمدهای منفی و افزایش سودمندی اثرات مثبت پروژه

بر اساس جدول Swot و تعیین میزان گستردگی و شدت قوت‌ها و فرصت‌های یک پروژه در مقابل ضعف‌ها و تهدیدهای آن پروژه و نیز با توجه به نوع ارتباط و در عین حال، تفاوت میان تاثیر (effect) و پی‌آمد (impact)‌های ناشی از پروژه، نظام تعدیل و جبران تدوین می‌گردد. این نظام، راه‌کارهای اصلاحی و عملیاتی جهت کاهش پی‌آمدهای منفی و افزایش سودمندی اثرات مثبت پروژه را، در اختیار بهره‌برداران پروژه، قرار می‌دهد (Simpson, 2000: 129-151 ; ; Burdge, 2004: 161 Carley, Bustello, 1984: 188-190).

۳-۱۵- ضرورت بازگشت تصحیحی و تکمیلی جهت استفاده از دانش بومی

امروزه در سراسر جهان، مناطق مختلف جغرافیایی و فرهنگ‌های گوناگون انسانی، در معرض شدید اقدامات توسعه‌ای قرار گرفته‌اند. باید توجه داشت که این مناطق و فرهنگ‌ها، در طی سده‌های متمادی، از محیط جغرافیایی خود و نیز آداب و سنن و ارزش‌های مورد پذیرش و جاری اجتماع خود، تاثیر پذیرفته و بر آن اساس شکل گرفته‌اند. هم‌چنین در طی این سده‌ها، به راه‌کارهایی جهت مواجهه با مشکلات و معضلات زیستی و انسانی خود، رسیده و آنها را به کار رفته‌اند. این دانش و تجربه بومی و محلی، دارای ارزشمندی بسیار و ظرفیت‌های مختلفی است که نه تنها می‌توان که باید، از آن، برای بهبود تاثیرات ناشی از مداخلات توسعه‌ای، استفاده نمود (Vanclay, 2003: 5-11 ; Herrera, 1981: 21-35 ; Mazur, Third, 1992: 264-286 ; بکر، ونکلی، ۱۳۸۸: ۲۱، ۴۹-۵۰).

۳-۱۶- نبود یا کمبود الگوی عدالت اجتماعی در توسعه شهری

کشور ما در زمینه عدالت اجتماعی در توسعه شهر، مدل و الگوی مشخصی ندارد. این وضعیت، شرایط کنونی شهرهای ما را، دچار نوعی سردرگمی، نبود نقشه راه و ابهام در رصد چشم‌انداز آینده، نموده، بروز مشکلات زیادی را بویژه در زمینه تشدید فاصله مناطق برخوردار

شهری از مناطق محروم، ایجاد حاشیه‌نشینی، ایجاد و گسترش مناطق آسیب‌خیز، افزایش میزان آسیب‌های اجتماعی، زیست محیطی و مانند آن، باعث شده است (Carle, Bustello, 1984: 188-190; استفانز، ۱۳۸۳: ۱۶۹-۱۹۹).

۳-۱۷- لزوم هماهنگی میان توسعه اجتماعی با پیشرفت اقتصادی برای تمام اقشار جامعه

در برنامه‌ریزی شهری، لزوم هماهنگی میان توسعه اجتماعی با پیشرفت‌های اقتصادی برای تمام اقشار جامعه، مورد توجه روزافزون مدیران ارشد شهری است، زیرا نبود چنین هماهنگی، نه تنها توسعه پایدار شهر را با مشکل جدی روبرو می‌سازد بلکه، به دلیل عدم توازن میان این دو بخش مهم جامعه انسانی، بسیاری از ظرفیت‌ها و کارکردهای بالقوه شهر نیز، اثربخشی مطلوب خود را از دست خواهند داد. با انجام مطالعات اِتا در زمینه سیاست‌ها و اقدامات توسعه‌ای شهری، نقشی اساسی و گامی موثر در ایجاد چنین توازن و هماهنگی، برداشته خواهد شد (Becker, 2003: 129-142; World Bank, 2008: 22; مک لارن، ۱۳۸۴: ۳۲۴-۳۳۵; اکینز، جاکوبز، ۱۳۸۲: ۱-۲۷).

۳-۱۸- هدف نهایی مطالعات اِتا: ایجاد هماهنگی بیشتر میان اقدامات توسعه‌ای با زندگی مردم

شماری از اقدامات توسعه‌ای، هماهنگی میان ساختارهای توسعه شهری را با زندگی شهروندان، دچار اختلال کرده، بروز گونه‌هایی گپ، خلاء و فاصله را میان بخش‌های مرتبط حیات اجتماعی ایجاد کرده، گاه تا مرز ظهور حتی نافرمانی‌های اجتماعی را، سبب شده است. هدف نهایی مطالعات اِتا، ایجاد هماهنگی بیشتر میان اقدامات توسعه‌ای با زندگی مردم است (Vanclay, 2003a: 1-9).

۳-۱۹- عدم توجه به مطالعات اِتا، کاستن از توانایی نسل آینده

دست‌یابی به رشد و توسعه پایدار شهری، دست‌یابی به رشد اقتصادی مطلوب در شهر و مواردی از این قبیل، از اهداف نسل‌های کنونی و آینده است. مدیریت شهری، حق این را نخواهد داشت که از توانایی نسل آینده برای رسیدن به اهدافش، بکاهد. امروزه، ثابت شده است که در صورت عدم توجه به مطالعات اِتا، نسل آینده، توانایی خود را به میزان زیادی در مسایلی چون، حق انتخاب، به کارگیری ظرفیت‌ها، امید به آینده، ایجاد فرصت‌های جدید و مواردی از این قبیل، از دست خواهد داد (Burdge, Field, Wells, 2004: 161-171; Becker, 1997: 10; دکرس، ۱۳۸۸: ۲۴۳-۲۴۵).

۳-۲۰- مردم، صاحبان حق یا تنها، تاثیر پذیرفتگان پروژه‌ها

دوران نگاه مدیریتی به مردم، به مثابه تاثیرپذیرفتگان اقدامات توسعه‌ای، رو به پایان است. در نگاه مدیریت شهری هوشمندانه، مشارکتی و همه‌جانبه‌گر امروزی، مردم در ابتدا و پیش از هیچ تعریف دیگری، صاحبان حق شمرده شده‌اند. با پذیرش چنین رویکردی، انتخاب‌ها و تصمیم‌سازی‌های فاقد مبنای علمی و مطالعاتی، که اغلب بر روش آزمون و خطا، استوارند، دیگر وجهتی برای طرح و اجرا در شهر و مدیریت شهری، پیدا نخواهند نمود (Enserink, 2000: 15-22; Branch, Ross, 2000: 93-126; Husbans, Dey, 2002: 215-223; هال، ۱۳۷۶: ۱۹۸-۲۰۷).

۳-۲۱- مشارکت یا عدم مشارکت مردمی

این‌که شهروندان چگونه به یک طرح عمرانی واکنش مثبت یا منفی نشان می‌دهند، بستگی زیاد به این خواهد داشت که، پیش از اجرای طرح، بازخوردها و نتایج اجتماعی آن طرح، چگونه بررسی شده باشد. یکی از امتیازات مهم و اساسی انجام مطالعات اِتای پروژه‌های شهری، ارتقاء و افزایش سطح مشارکت اجتماعی شهروندان در پروژه است. ارزیابی تاثیر اجتماعی این فرصت را به مردم خواهد داد تا نظر، نیاز و خواسته خود را در خصوص آن پروژه شهری ابراز کنند، اقدامی که کوچک‌ترین فایده آن، این خواهد بود که پیش از بروز آثار منفی خواسته یا ناخواسته پروژه، چاره‌ای برای آنها، اندیشیده شود. بدین ترتیب، مشارکت که یکی دیگر از ویژگی‌های ارزیابی تاثیرات اجتماعی است، به هر یک از افراد حقیقی یا حقوقی شهروندان، که به شکلی با اقدام توسعه‌ای ربط می‌یابد، این امکان را می‌دهد تا فرصت مشارکت و اثرگذاری در فرآیند شکل‌گیری و انجام آن اقدام توسعه‌ای را داشته باشد. در این میان اهمیت انعکاس نظر و مشارکت اقشار آسیب‌پذیر و افراد خاموش (voiceless people) بسیار

بیشتر است. مشارکت ذی‌ربطان یک اقدام توسعه‌ای، موجب خواهد شد تا پروژه‌ها با مردم و برای مردم ساخته شده و مورد بهره برداری قرار گیرند (Branch, Ross, 2000: 93-126; مک‌لارن، ۱۳۸۴: ۳۲۴-۳۳۵; ویلر، بیتلی، ۱۳۸۴: ۳۹-۴۴; بکر، ونکلی، ۱۳۸۸: ۳۴۱-۳۶۴).

۳-۲۲- شفافیت

شفافیت یکی دیگر از ویژگی‌های مطالعات اتاست. اطلاع داشتن در حقیقت، یک حق است. هر کس، این حق را دارد که از پروژه‌ای که قرار است زندگی او را دست‌خوش تغییر کند، اطلاع کافی و روشن داشته باشد. لذا برای هر پروژه‌ای، ابتدا باید این پرسش مطرح شود که تصمیم‌سازان، به چه میزانی و چگونه، مردم را در جریان اتخاذ تصمیمات و روند آتی پروژه، قرار داده و خواهند داد؟ این موضوعی کلیدی، مهم و قابل توجه است (بانک جهانی، ۱۳۸۳: ۳۳۵-۳۴۰، ۵۲۹-۵۳۳).

۳-۲۳- مسئولیت پذیری تصمیم‌سازان

مسئولیت‌پذیری، ویژگی نهایی نهفته در مطالعات اتاست. تصمیم‌سازان باید مسئولیت تصمیمات خود را بپذیرند. اجتماع محلی که فرصت مشارکت در اقدام توسعه‌ای را داشته است نیز باید مسئولیت آگاهی خود را بپذیرد. در واقع، در صورت ایجاد مشکلات برای هر اقدام توسعه‌ای و به شرط ایجاد فرصت‌های برابر برای اثرگذاری در روند طرح‌ها، هم سطوح مدیریتی و هم سطوح مردمی، مسئول تصمیمات خود خواهند بود. کم‌ترین و کوچک‌ترین تاثیر مثبت چنین اقدامی، این خواهد بود که مدیران و تصمیم‌سازان و نیز شهروندان، در انتخاب راه‌کارها و تصمیمات خود، دقت، بصیرت و وسواس بیشتری، به خرج دهند (Branch, Ross, 2000: 93-126; مک‌لارن، ۱۳۸۴: ۳۲۴-۳۳۵; ویلر، بیتلی، ۱۳۸۴: ۳۹-۴۴; بکر، ونکلی، ۱۳۸۸: ۳۴۱-۳۶۴).

۳-۲۴- درباره پیش فرض‌هایی که با آنها کار می‌کنید بیشتر تامل کنید

اقدام و مداخله توسعه‌ای، به همان اندازه که شفاف‌بخش است، می‌تواند دژخیم نیز باشد. این دژخیمی هنگامی می‌تواند بروز نماید که با پیش‌فرض‌هایی نادرست، ضعیف، به روز نشده و یک‌سویه، دست به انتخاب، تصمیم‌سازی و اقدام زد. پیچیدگی ساختارهای اجتماعی و انسانی و درهم تنیدگی موضوعات مختلف آنها، بسیاری از پیش‌فرض‌های ما را، با تغییر و تبدیل رویرو ساخته است. تامل، تفکر، استفاده از تجارب گذشته، نگاه به دیگران، بومی‌سازی، دانش‌افزایی، مطالعات تطبیقی و مقایسه‌ای، مشارکت‌جویی، و در یک کلام، استفاده از دانش و تجربه متخصصین و اجدرشایط، از مهم‌ترین عواملی‌اند که انسان را در تغییر و تبدیل صحیح، به روز و به هنگام این پیش‌فرض‌ها، یاری می‌رسانند (بکر، ونکلی، ۱۳۸۸: ۳۱، ۳۶۹; روچ، ۱۳۸۷: ۱۵۵-۱۵۶).

۳-۲۵- نگاه آرمان‌گرایانه محض، تهدید تا فرصت

این نظریه که نگاه آرمان‌گرایانه محض، در اجرای پروژه‌های شهری، می‌تواند آثار مثبتی در بر داشته باشد، امروزه کاملاً مردود دانسته شده است. بررسی تجربیات گذشته مدیریت شهری در داخل و خارج از کشور، ثابت می‌کند که نگاه آرمان‌گرایانه محض، به دلیل عدم درک صحیح و دقیق مناسبات اجتماعی، مشکلات گوناگونی را پدید آورده و می‌آورد. مدیریت شهری عصر حاضر، متکی بر نگاه واقع‌بینانه به شهر، ساختار آن و نیازهای آن است. اگرچه شاید بتوان ادعا کرد که هنوز در برخی از بخش‌ها و مدیریت‌ها، نگاه غالب، همان نگاه آرمان‌گرایانه محض است، اما به هر حال، بیشتر مدیریت‌ها، خواسته یا ناخواسته، به سوی نگاه واقع‌بینانه در حرکتند. از اقداماتی که انجام آنها، تاثیر مثبتی بر این تغییر و تبدیل، خواهند داشت، بردباری، حوصله، عدم شتاب‌زدگی و سرانجام، بالا بردن نظام تفکر مجموعه مدیریتی است، اقداماتی که با دانش‌افزایی و توجه به مطالعات محققین و پژوهشگران، به دست خواهد آمد. نگاه خوش‌بینانه‌ای که در بین برخی از متخصصان و برنامه‌ریزان پروژه‌ها وجود دارد، عاملی اساسی برای نادیده انگاشتن بسیاری از این تاثیرات مخرب و ناپیدای پروژه‌هاست (Carley, Bustelo, 1984: 98).

(102).

۳-۲۶- یک نمونه: عدم ارزیابی تأثیرات اجتماعی پروژه‌ها، مانع نوسازی بافت‌های فرسوده

بر اساس گزارشات مستند نهادهای قانون‌گذار و سازمان‌های اجرایی، عدم ارزیابی تأثیرات اجتماعی پروژه‌ها، یکی از موانع اصلی نوسازی بافت‌های فرسوده شهری و روستایی است. بر اساس این گزارشات، یکی از موانع اصلی در نوسازی بافت‌های فرسوده و تاخیر در پیشرفت این گونه از طرح‌ها، مخالفتی است که مالکین این بافت‌ها و ذی‌نفعان آن، با اجرای طرح‌های به‌سازی دارند. این گزارشات می‌افزایند، چنان‌چه، طرحی به گونه‌ای اجرا شود که ذی‌نفعان در اجرای آن، همکاری داشته و با رضایت، شاهد اجرای آن طرح باشند، بخش اعظمی از مشکلات و مخالفت‌ها، برطرف می‌گردد. وظیفه اصلی مطالعات اتای پروژه‌های شهری، پیش‌بینی واکنش‌های ذی‌نفعان و پیش‌گیری از خسارت‌های احتمالی و آرایه مشوق‌های موثری است که اعمال آنها، نتیجه بُرد بُرد را برای طرفین، در بر خواهد داشت. این اقدام، نوعی پیش‌بینی از عواقب اجرای طرح را در ذهن مجری آن بوجود می‌آورد تا او بتواند با آگاهی و روشنگری کافی، وارد عرصه اجرای طرح شود (عامری سیاهویی، گودرزی، بیرانوندزاده، ۱۳۸۹: ۴۵-۱۵).

۳-۲۷- ظرفیت نهادی

اغلب در ارتباط با پروژه‌های شهری، یک یا چند نهاد مرتبط وجود دارند که وجود و حضورشان، برای تحقق اهداف آن پروژه، لازم و ضروری است. در نقطه مقابل، نهادهایی نیز وجود دارند که بودنشان در منطقه و محل پروژه، می‌تواند مُخل تحقق اهداف آن پروژه، باشد. مطالعات اتا، راه‌کارهایی جبرانی در خصوص، نبودن نهادهایی که باید باشند و نیستند و نیز، راه‌کارهایی تعدیلی در خصوص، نبودن نهادهایی که نباید باشند اما هستند را، آرایه می‌نماید (Stein, 2008: 140-143; کاظمیان و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۵۳-۱۷۳).

۳-۲۸- بخش خصوصی نیز نیازمند اتاست

بررسی مصوبه‌ها، ابلاغیه‌ها و آیین‌نامه‌های مرتبط با مطالعات اتا در ایران، نشان می‌دهد که این مطالعات، صرفاً محدود به پروژه‌هایی است که به شهرداری‌ها و یا برخی سازمان‌های دولتی تعلق دارند. به عبارت دیگر، ظاهراً بخش خصوصی، از ارزیابی اجتماعی پروژه‌های خود معاف شده و یا محروم گردیده است و شاید قانونی وجود نداشته باشد که بخش خصوصی را به انجام مطالعات اتا، ملزم نماید. به عنوان نمونه، برای ساخت یک سرای محله، پارکینگ طبقاتی و حتی یک کتابخانه و یا مسجد محلی، انجام مطالعات اتا، پیش‌بینی شده است، در حالی که، تهیه چنین گزارش‌هایی برای یک مجتمع بزرگ تجاری که برای آن، کاربردی فرامنطقه‌ای نیز مشخص شده و یا یک مجتمع بزرگ مسکونی، انجام مطالعات اتا، پیش‌بینی نشده است، صرفاً به این دلیل که به بخش خصوصی تعلق داشته و چنین مطالعاتی برای پروژه‌های بخش خصوصی در قانون ایران پیش‌بینی نشده است. در صورتی که، هدف ابتدایی و پایانی مطالعات اتا، دیده شدن مردم و نیازهای آنان و توجه به متن اجتماعی در یک پروژه شهری است. هنگامی که گفته می‌شود، پروژه‌های شهری است، دیگر تفاوتی بین دولتی یا خصوصی بودن آن وجود نخواهد داشت. اگر ملاحظه نیازهای شهروندان و ایجاد فرصت‌هایی برای مداخله و مشارکت ذی‌مدخلان و ذی‌نفعان در پروژه‌ها ارزش است، دیگر نمی‌توان ارزیابی تأثیرات اجتماعی را صرفاً به پروژه‌های شهرداری و دولتی محدود نمود. غفلت از این مطالعات، موجب صدمه به شهر و شهروندان آن خواهد شد و تفاوتی نمی‌کند که این غفلت، از طرف بخش دولتی باشد یا خصوصی.

۳-۲۹- مطالعات اتا: علم یا هنر

تعدادی از منابع علمی مربوط به مطالعات اتا، آن را نه علم که هنر می‌دانند و از آن با عنوان art of impact assessment یاد می‌کنند. استفاده از این اصطلاح، شاید از آن رو باشد که همیشه یک ارزیاب اجتماعی، باید خلاقیت زیادی را در کار خود، به کار بُرد. اتاکاران باید مشاهده‌گران خوبی باشند و در عین حال، پدیده‌ها را نیز، خوب بفهمند. جامعه و جامعه‌شناسی را در سطح بالایی درک کرده، معماری بدانند، زیست محیطی، حمل و نقل، مدیریت، اقتصاد، آسیب‌های اجتماع، هنر، روان‌شناسی و مواردی از این دست را نیز بفهمند و بدانند چگونه در مطالعات اتا، از آنها استفاده کنند. بدین خاطر است که، انجام مطالعات اتا، کاری گروهی و تیمی است و تخصصی بین‌رشته‌ای به شمار می‌آید (Bond, Pope, 2012: 1-4).

۳-۳۰- مطالعات اِنا کاری تیمی و بین رشته‌ای

از آن جا که، در انجام مطالعات اِنا، تخصص‌های مختلف و گوناگونی، باید در کنار هم، به بررسی و مطالعه بپردازند، لذا مطالعات اِنا را، باید کاری کاملاً تیمی و بین رشته‌ای دانست. این که عده‌ای ممکن است این گونه فکر کنند که مطالعات اِنا را محققین دانشگاهی در حوزه‌های علوم اجتماعی و یا جامعه‌شناسان و کسانی که تخصصشان مطالعات فرهنگی است، به تنهایی می‌توانند انجام دهند، باوری نادرست و ضد اِناپی است. اِناکاران، دوره‌های ویژه دیده‌اند و همگی دارای گواهی‌نامه مورد تایید در این حوزه هستند (Taylor et al, 2004: 11-13; Burdge, 2004; Vlachos, 1981: 162-174 Forrester, 1987: 136-149; 56-58). ونکلی، ۱۳۸۸: ۳۶۸-۳۷۱).

۳-۳۱- اِناکار

البته چنین اصطلاحی شاید هنوز به کار نرود، اما این واژه را از این بابت ساخته‌ایم که نشان دهیم افرادی که مطالعات اِنا را انجام می‌دهند، ویژگی اصلی‌یشان، داشتن دانش اِناست. امروزه در همایش‌های خارجی مرتبط با ارزیابی تاثیرات اجتماعی، شرکت کنندگانی دیده می‌شوند که شغل آنان بر روی کارشان (social performer) نوشته شده که می‌توان آن را مجری اجتماعی، یا به زبان ساده‌تر، اِناکار ترجمه کرد. شغل آنان این گونه است که در هر پروژه‌ای، خصوصی یا عمومی، بسته به اندازه و اهمیت آن پروژه، نقشی شبیه به نقش مهندس ناظر در کشور ما را بر عهده دارند، اما به جای اصول و شاخص‌های فنی و مهندسی هر پروژه، بر رعایت شاخص‌های اجتماعی نظارت می‌کنند. به تعبیری، هر پروژه‌ای، هم دارای مهندس ناظر است و هم به اصطلاح مجری اجتماعی دارد که هر یک وظایف جداگانه و مشخص را بر عهده دارند.

۳-۳۲- اِناکار، کار آگاه نیست

با یک مثال ساده، بحث در این بخش را به پایان می‌بریم. این که ممکن است برخی فکر کنند، اِناکار کارآگاهی است که چون قتل صورت گرفته، از او دعوت می‌شود تا بیاید و قاتل را پیدا کند. خیر، چنین نیست. از اِناکار دعوت شده است تا بیاید و نگذارد تا کسی به قتل برسد.

۳- بخش چهارم: سخنان مدیر انجمن بین المللی مطالعات اِنا در مورد ایران

۳-۱- پروفیسور آنا ماریا استیوز: مدیر انجمن بین المللی مطالعات اِنا و انجمن جهانی آنلاین SIAhub

من یک بار به ایران سفر کردم، آن هم برای کنفرانسی در همین خصوص و همان یک بار ایران تاثیری ماندگار بر ذهن و قلب من به جا نهاد.

- تاثیرات اجتماعی همانند تاثیرات زیست محیطی نیستند که تنها زمانی پدید می‌آیند که کاوش و حفاری زمین آغاز می‌گردد. تاثیرات اجتماعی از لحظه‌ای آغاز می‌شوند که حدسی به میان می‌آید. حتی یک شایعه می‌تواند تاثیرات اجتماعی در پی داشته باشد و غالباً هم این گونه است.
- فواید مطالعات اِنا برای اجتماعات: هر چه بیشتر مردم سهمی در تصمیم‌گیری داشته باشند پویاتر می‌شوند، سرمایه اجتماعی ساخته می‌شود و ضمن به حداکثر رسیدن فواید پروژه، از پی آمدهای مضر آن جلوگیری می‌گردد.
- فواید مطالعات اِنا برای دست اندر کاران پروژه: زمینه تصمیم‌گیری بهبود می‌یابد، روابط بهتر با اجتماعات محلی برقرار شده و از اشتباهات پُر هزینه اجتناب می‌شود.
- فواید مطالعات اِنا برای قانون گذار و دولت: از تصمیمات بهتر سود می‌برند. یعنی اطلاعات بیشتری برای تصمیم‌گیری دارند.
- فواید مطالعات اِنا برای موسسات مالی: موسسات مالی اطلاعات بهتری برای ارزیابی ریسک به دست می‌آورند.
- اما من فکر می‌کنم شما همه این موارد را از پیش می‌دانید. پیام امروز من این است که از شما بخواهم تا به آن چه، پس از مطالعات و طرح‌های پژوهشی و نظرسنجی از گروه‌های مختلف جامعه حاصل می‌شود، فکر کرده، به مفهوم اجرای اجتماعی توسعه‌های شهری فکر کنید (استیوز، ۱۳۸۹: ۲، ۴).

۵- بخش پنجم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری: راه‌کار پیشنهادی و نهایی (تاکیدات موکد)

۵-۱- مقدمه

تجارب به دست آمده از بررسی‌ها و اقدامات توسعه‌ای و تاثیرات مثبت و منفی آنها، طی سالیان دور و نزدیک، در ایران و سایر کشورهای جهان، اینک پیش روی مدیران پروژه‌ها و نیز، متخصصین اتاست. برای آن که از این تجارب، استفاده حداکثری، دقیق، هماهنگ، کارا و موثر، به هنگام، عملیاتی، قابل قبول و به دور از بوروکراسی، به دست آید، پیشنهادات زیر ارائه می‌شود. این پیشنهادات، برای مدیریت شهری استان البرز و مرکز آن، کرج، تهیه و تدوین شده است.

۵-۲- ایجاد دفتر مطالعات اتا

از آن جایی که شهر کرج، بزرگ‌ترین شهر نزدیک به پایتخت کشور است و از آن جا که، اقدامات توسعه‌ای در این شهر و استان البرز، با سرعت زیادی در حال انجام است، ایجاد دفتر مطالعات اتا، هماهنگ با شورای شهر و شهرداری کرج، ضروری بوده، ایجاد چنین دفتری، اهمیت بسیار و فواید بی‌شمار خواهد داشت.

۵-۳- ویژگی‌های دفتر مطالعات اتا

دفتر مطالعات اتا، ویژگی‌های زیر را باید داشته باشد:

- مدیریت عالی آن با متخصصین اتا کار با تجربه و دارای گواهی‌نامه معتبر باشد.
- توسط بخش خصوصی اداره شود.
- هماهنگ با معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری کرج باشد.

۵-۴- وظایف دفتر مطالعات اتا

دفتر مطالعات اتا، وظایف زیر را بر عهده خواهد داشت:

- تهیه آیین‌نامه داخلی دفتر
- تهیه نظام‌نامه لزوم انجام مطالعات اتا و چگونگی انجام آن.
- قانون‌مند کردن، هدفمند نمودن و ایجاد و بهبود رویه‌های اجرایی و نظارتی مطالعات اتا
- استانداردسازی فعالیت‌های مطالعات اتا در شهرداری کرج
- مشخص نمودن روندهای اداری، اجرایی مسیر واگذاری، اجرا و کنترل مطالعات اتا
- راه‌اندازی بانک اطلاعات اتا با تهیه، جمع‌آوری و طبقه‌بندی کتب، مقالات مرتبط و بویژه مطالعات اتای انجام شده.
- تهیه فهرست اتاکاران واجد شرایط با تخصص‌های ویژه هر یک، به همراه کارنامه اجرایی علمی (رزومه) آنان.
- برگزاری جلسات تخصصی با مدیران و معاونین مدیریت شهری در خصوص لزوم انجام مطالعات اتا و چگونگی و فواید آن.
- برگزاری همایش‌های عمومی سالیانه برای ارتقاء دانش عمومی شهروندان، در خصوص لزوم انجام مطالعات اتا و چگونگی و فواید آن.
- کلیه وظایف دفتر مطالعات اتا باید، به تایید شورای شهر کرج و معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری کرج برسد.

منابع

۱. آتش، فرهاد(۱۳۸۵)، «شهرهای جدید و آینده شهرنشینی در ایران»، در: دهقان منشادی(۱۳۸۵)، توسعه پایدار در سایه روشن‌های شهر: انتشارات مفاخر، صص ۴۳-۷۲.
۲. اداره کل تدوین قوانین و مقررات شهرداری تهران(۱۳۸۹)، «محیط زیست شهری»، تهران: انتشارات نشر شهر.
۳. اماکن اجتماعی و فرهنگی»، (۱۳۸۹)، تهران: انتشارات نشر شهر.
۴. اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران(۱۳۸۸)، «دستورالعمل ارزیابی و پیوست اجتماعی و فرهنگی»، تهران، ویرایش سوم.
۵. کتابچه آموزشی ارزیابی آثار و پی‌آمدهای اجتماعی طرح‌ها و پروژه‌ها: پیوست اجتماعی، (۱۳۸۸)، تهران.
۶. همایش ملی ارزیابی تأثیر اجتماعی: سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها، (۱۳۸۹)، تهران.
۷. اروین، آلکساندر(۱۳۸۶)، «مردم شناسی کاربردی: ابزارها و دیدگاه‌هایی برای امروز»، ترجمه مهرداد وحدتی: نشرافکار.
۸. استفانز، کارولین(۱۳۸۳)، «نابرابری‌های موجود در محیط زیست شهری، بهداشت: بازتاب‌هایی برای تئوری و عمل»، در: سد ریگ پایگ (۱۳۸۳)، شهرهای پایدار در کشورهای در حال توسعه، ترجمه ناصر محرم‌نژاد: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
۹. استولپ، انلیس(۱۳۸۸)، «برآورد ارزش‌های شهروندان»، در: هنک بکر، فرانک و نکلی(۱۳۸۸)، راهنمای بین‌المللی برآورد پی‌آمدهای اجتماعی، ترجمه هادی جلیلی، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
۱۰. استیوز، آ. م(۱۳۸۹)، «کارکرد اِتا و مسائل آن»، در: همایش ملی ارزیابی تأثیر اجتماعی: سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها، تهران، صص ۲، ۴.
۱۱. اکینز، پل، جاکوبز، مایکل(۱۳۸۲)، «پی‌آمدهای پایداری زیست محیطی برای رشد اقتصادی»، در: سیلوی فوشه و همکاران(۱۳۸۲)، توسعه پایدار: مفاهیم، توجیهات و راهبردها، ترجمه عبدالرسول مرتضوی: انتشارات روستا و توسعه.
۱۲. بارج، رابل، جی(۱۳۸۹)، «راهنمای عملی ارزیابی تأثیرات اجتماعی»، ترجمه محمد علی رضانی و مرتضی قلیچ: نشر جامعه‌شناسان.
۱۳. بارج، رابل، جی و همکاران(۱۳۹۱)، «مفاهیم، فرآیند و روش‌های ارزیابی تأثیر اجتماعی»، ویراستاران ترجمه: محمد علی زکریایی و علی حاجلی: نشر جامعه و فرهنگ.
۱۴. بانک جهانی(۱۳۸۳)، «توسعه پایدار در جهان در حال تحول: نهادهای انتقالی، رشد و کیفیت زندگی»، ترجمه علی حبیبی، غلامرضا گرائی‌نژاد و نسرين قبادی: انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
۱۵. بکر، هنک، و نکلی، فرانک(۱۳۸۸)، «راهنمای بین‌المللی برآورد پی‌آمدهای اجتماعی»، ترجمه هادی جلیلی: انتشارات جامعه‌شناسان.
۱۶. بیرد، وانسا(۱۳۸۵)، «بحران پایداری در شهرها»، در: دهقان منشادی(۱۳۸۵)، توسعه پایدار در سایه روشن‌های شهر: انتشارات مفاخر، صص ۱۷۱-۱۷۹.
۱۷. توماس، یان(۱۳۸۵)، «ارزیابی پی‌آمدهای زیست محیطی در استرالیا: نظریه و عمل»، ترجمه منوچهر طیبیان: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۸. دکرس، خیخس(۱۳۸۸)، «مدل‌سازی اجتماعی اقتصادی برای برآورد پی‌آمدهای میان‌نسلی»، در: هنک بکر، فرانک و نکلی(۱۳۸۸)، راهنمای بین‌المللی برآورد پی‌آمدهای اجتماعی، ترجمه هادی جلیلی، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
۱۹. روچ، کریس(۱۳۸۷)، «ارزیابی تأثیر پروژه»، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر اختران.
۲۰. عامری سیاهویی، حمیدرضا، تقوی گودرزی، سعید و بیرانوندزاده، مریم(۱۳۸۹)، «رویکرد تحلیلی به بافت‌های نامناسب شهری»، فصل‌نامه جغرافیایی آمایش محیط، شماره ۱۲، صص ۱۵-۴۵.
۲۱. فاضلی، محمد(۱۳۸۹)، «ارزیابی تأثیرات اجتماعی»، تهران: نشر جامعه‌شناسان.
۲۲. کاظمیان، غلامرضا، فرجی‌راد، خدر، رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و پورطاهری، مهدی(۱۳۹۲)، «رابطه ظرفیت نهادی و توسعه پایدار منطقه‌ای»، فصل‌نامه بین‌المللی انجمن جغرافیای ایران، سال ۱۳، شماره ۳۸، صص ۱۵۳-۱۷۳.

۲۳. گای، دارام(۱۳۷۱)، «توسعه مشارکتی: چشم‌اندازهایی از تجربه‌های توده‌های روستایی»، روستا و توسعه، شماره ۴، مهرماه، صص ۵۹-۱۰۷.
۲۴. مک لارن، ویرجینیا(۱۳۸۴)، «ارائه گزارش از پایداری شهری»، در: اس. ام. ویلر، تی، بیتلی(۱۳۸۴)، نوشتارهایی درباره توسعه شهری پایدار، ترجمه کیانوش ذاکر حقیقی: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، صص ۳۲۴-۳۳۵.
۲۵. مودن جامی، م(۱۳۸۹)، «الگوی نقشه فرهنگی شهر تهران بر اساس ارزش های اسلامی»، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
۲۶. ویلر، اس. ام، بیتلی، تی(۱۳۸۴)، «نوشتارهایی درباره توسعه شهری پایدار»، ترجمه کیانوش ذاکر حقیقی: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
۲۷. هال، مالکوم(۱۳۷۶)، «مردم بخشی از الگو هستند»، در: یونسکو(۱۳۷۶)، فرهنگ و توسعه: رهیافت مردم شناختی توسعه، ترجمه نعمت الله فاضلی، محمد فاضلی: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، صص ۱۹۸-۲۰۷.
۲۸. هامر، مارگارت(۱۳۷۶)، «چرا طرح‌ها شکست می‌خورند»، در: یونسکو(۱۳۷۶)، فرهنگ و توسعه: رهیافت مردم شناختی توسعه، ترجمه نعمت الله فاضلی، محمد فاضلی: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۶۹-۱۷۷.
29. Armour, A., Bowron, B., Miller, E., & Miloff, M. (1981). A Framework for Community Impact Assessment, in Finsterbusch & Wolf, Pp.24-34.
30. Baines, j., Morgan, B., & Buckenham, B.(2003). From Technology-focused Rules to Socially Responsible Implementation: An SIA of Peoposed Home Heating Rules in Christchurch, New Zealand, Impact Assessment & Project Appraisal, vol. 24, No. 3, Pp. 187-194
31. Becker, H.(1997). Social Impact Assessment: Method & Experiences in Europe, North America & the Third World. UCL Press.
32. Theory Formation & Application in Social Impact Assessment, in Henk Becker & Frank Vanclay,(2003) Pp.129-114
33. Berube, M.(2007). Cumulative Effects Assessment at Hydo-Quebec: What Have We Learned? Impact Assessment & Project Appraisal, vol. 25, No. 2, Pp. 101-109.
34. Bond, A.J., Sene, A., Scullion, J. & Francois, M.(1999). Identifying & Appropriate Methodological Approach for Considering Social, Economic & Environmental Problems Caused by Development in Senegal, Impact Assessment & Project Appraisal, vol. 17, No. 2, Pp. 157-164.
35. Branch, K, M., & Ross, H.(2000). Scoping for Social Impact Assessment, in Goldman, L.Ed, (2000), Social Impact Analysis: An Applied Anthropology Manual. Berg. Pp. 93-126
36. Brown, R., Clay, M., Paksima, Sh., Dorius, S. F., & Rowely, K.(2003). Local Flexibility in Spending Mitigation Monies: A Case Studies of Successful Social Impact Mitigation of the Intermountain Power Project in Delta Utah, Impact Assessment & Project Appraisal, vol. 24, No. 3, Pp. 205-213.
37. Burdge, R.J. (2002). Why is Social Impact Assessment the Orphan of the Assessment Process? Impact Assessment & Project Appraisal, vol. 20, No. 1, Pp. 3-9.
38. Benefiting from the Practice of Social Impact Assessment, Impact Assessment & Project Appraisal,(2003) vol. 21, No. 3, Pp. 225-229.
39. The Concepts, Process, & Methods of Social Impact Assessment, (2004)Social Ecology Press.
40. Burdge, R.J., & Johnson, S. (2004). The Comparative Social Impact Assessment Model, in Burdge, Pp. 15-29.
41. Burdge, R.J.,Field, D., & Wells, S.(2004). Utilizing Social History to Identify Impacts of Resource Development on Isolated Communities: The Case of Skagway, Alaska, in Burdge, 161-171.
42. Colantonio, A.(2007). Social Sustainability: An Exploratory Analysis of Its Definition, Assessment, Methods, Metrics & Tools, EIBURS Working Paper Series, Oxford Institute for Sustainable Development, Oxford Brookes University.
43. Carley, M. J., Bustelo, E. S. (1984). Social Impact Assessment and Monitor ing: A Guide to the Literature. Westview Press.
44. DeTombe, D. J.(1994). Defining Complex Interdisciplinary Societal Problems, Thesis Publishers, 1996, M, Pp. 7-29.
45. Facilitating Complex Technical Policy Problems, in E. Stuhler & D.J. DeTombe, (eds),(1999), Pp. 119-128.

46. Finsterbusch, K., & Wolf, C.P.(1981). Methodology of Social Impact Assessment, Hutchinson Ross Publishing Company.
47. Forrester, J.W.(1987). Lessons from System Dynamics Modeling< System Dynamics Review, vol. 3, No. 2, Pp. 136-149.
48. Freudenberg, W.(1986). Social Impact Assessment, Annual Review Of Sociology, 12, Pp. 451-478.
49. Harrison, J., & Thomas, McDonald, G.(2003). SIA in a Regional Development Bank: The Career of a Concept, Impact Assessment & Project Appraisal, vol. 21, No. 2, Pp. 155-160.
50. Howitt, R., & Jackson,S.(2000). Social Impact Assessment & Linear Project, in Laurence R. Goldman. Social Impact Analysis: An Applied Anthropology. Berg, Pp. 257-294.
51. Husbands, C., & Dey, P. K.(2002). Social Impact Assessment of a Sewerage Project in Barabados, Impact Assessment & Project Appraisal, vol. 20, No. 3, Pp. 215-223.
52. ICGPSIA: Interorganizational Committee on Guidelines and Principles for Social Impact Assessment. (1994). Guidelines and Principles for Social Impact Assessment. U.S. Department of Commerce, National Oceanic and Atmospheric Administration (NOAA). www.nmfs.noaa.gov/sfa/social_impact_guide.htm.
53. Interorganizational Committee on Guidelines and Principles for Social Impact Assessment. (1995). Guidelines and Principles for Social Impact Assessment, Environment Impact Assessment Review, Vol. 15, Pp. 11-43.
54. Interorganizational Committee on Guidelines and Principles for Social Impact Assessment. (2003). Principles and Guidelines for Social Impact Assessment, in the U.S.A. Impact Assessment & Project Appraisal, vol. 21, No. 3, Pp. 231-250.
55. Rickson, R., Burdge, R.J., Hundloe, T., & McDonald, G.(2004). The Adaptation of SIA as a Decision & Planning Tool, in Burdge, Pp. 255-266.
56. Stein, H.(2008). Beyond the World Bank Agenda: An Institutional Approach to Development, the University of Chicago Press, Ltd, London.
57. Simpson, G.(2000). Social Impact Assessment Tools for Mitigation and Project Development,In Goldman, Pp.129-151.
58. Taylor, N., Bryan, H., & Goodrich, C.(2004). Social Impact Theory, Process & Techniques, Social Ecology Press.
59. Vanclay, F. (2002). Social Impact Assessment, In M. Tolba(ed), Responding to Global Environmental Change, vol. 4, of Encyclopedia of Global Environmental Change, series ed, Ted Munn, Chichester, Wiley, Pp. 387-393.
60. Vanclay, F. (2003). International Principles for Social Impact Assessment, Impact Assessment & Project Appraisal, vol. 21, No. 1, Pp. 5-11.
61. Vanclay, F. (2003a). Conceptual & Methodological Advances in Social Impact Assessment, in Becker & Vanclay, Pp. 1-9.
62. Vlachos, E.(1981). The Use of Scenarios for Social Impact Assessment, in Finsterbusch & Wolf, Pp. 162-174.
63. World Bank.(2008). Social Analysis in the Urban Sector: A Guidance Note, Social Development Department, The World Bank.

